

שולחן עגול ד

צבא ושלטון דמוקרטי

סימפוזיון

מובא בזה פרטיכל של דיון סביב „שולחן עגול“ שנערך ביזמתה של מערכת „קשת“, רביעי בסימפוזיונים הנקבעים לבידור שאלות חברתיות ותרבותיות בעלות חשיבות עקרונית, שבהתאם לגישה שהונחה ביסודו של רבעון זה מוזמנים אליה אנשים הידועים כמחזיקים בהשקפות שונות, מנוגדות אף קטביות.

הנאספים ל„שולחן עגול“ רביעי זה, שהתקיים בירושלים ביום 28 בפברואר 1961, היו: המנחה, ח"כ ש. ז. אברמוב, מסיעת הציונים הכלליים בכנסת; ד"ר שמואל אייזנשטט, סוציולוג, מן האוניברסיטה העברית; ח"כ ישראל גלילי, מסיעת לאחדות-העבודה בכנסת; רב-אלוף משה דיין, שר-ההקלאות; פרופ' יעקב טלמון, היסטוריון, מן האוניברסיטה העברית; ח"כ ד"ר משה סנה, מסיעת מק"י בכנסת; ח"כ יוסף ספיר, מסיעת הציונים הכלליים בכנסת.

ש. ז. אברמוב: אינני יכול ליטול על עצמי את קביעת נושא השיחה. אני יכול למסור קטע משיחה שהיתה לי עם הח"כ סנה כאשר פנה אלי היום ושאל מה יהיה בסימפוזיון, וענית לי שאני מתאר לעצמי שלא ידובר בענין „הפרשה“, שנעשה נסיון להתרחק מההתרחשויות ולהשקיף על הבעיה הזאת מבחינה יותר אובייקטיבית ויותר יסודית וננסה לברר את מעמדו של הצבא בחברה הישראלית. כך הבינתי את הנושא. ברור שלא נעסוק בענין „הפרשה“ ונשתדל להימנע עד כמה שאפשר מהתרחשויות בתוכנו ולעסוק במעמדו של הצבא מבחינה משפטית, חברתית ופוליטית כגורם בחברה הישראלית. אינני יודע אם האינטרפרטציה שלי מניחה את דעת כל המשתתפים.

לשם קונקרטיזציה של הנושא העליתי מספר אספקטים, מבלי לחוות בהם דעה, כי אולי ירצו החברים להיאחו בנושאים האלה תוך התפתחות השיחה. נדמה לי שאחד הדברים שפדאי לעמוד עליו הוא משקלו של הצבא במדינה —

(א) מבחינת החומר האנושי ומבחינת חובת-הגיוס וחובת השירות במילואים, הפוח האנושי, מבחינה כמותית ואיכותית, באיזו מידה הוא משתלב במערכת הצבא.

(ב) כוחו ועצמתו המשקית של הצבא — באיזו מידה הצבא כמשק הוא גורם בתוך המערכת הכלכלית של הארץ מבחינת התעשייה הצבאית, כולל תקציב המדינה; משקלו של הצבא במערכות המדינה, הפיקוח האזרחי על הצבא ומה הוא כלל הפקוח הזה כפי שגובש במשך 13 שנות קיום המדינה: בכנסת — בוועדת-החץ

ובטחון, מבקר המדינה, הפיקוח על התקציב, הפיקוח של משרד־הבטחון על המטכ"ל, הזיקה בין המטכ"ל ומשרד־הבטחון.

(ג) באיזה תחומים אנחנו מעניקים עליונות לשיקול הצבאי, במידה שהשיקול הצבאי מופיע בחברה, בכלכלה, באיזו מידה מעניקים עליונות בבחירת כוח־האדם וניצולו.

(ד) הצבא כמסגרת ממלכתית במדינה. במידה לא מועטה, חלק ניכר מאזרחי המדינה שייכים למסגרות שונות שאינן ממלכתיות. במידה שאין האזרח במדינה, בגלל הסדרים הקיימים, מרגיש עצמו במסגרת ממלכתית, המסגרת היחידה שבה הוא פועל כמסגרת ממלכתית זה הצבא. מה ההשפעה הנודעת לצבא כגורם הממלכתי האקסקלוזיבי בעיצובו וחינוכו של האזרח? או: קיימות שתי מסגרות ממלכתיות בהן האזרח פועל — בית־הספר והצבא. מסגרות אחרות, ספק אם הן קיימות. מה השפעת הצבא בהתוויית ארחות ממלכתיים, ובאיזו מידה זה מעלה את חשיבות הצבא בעיני האזרח?

(ה) במידה שבחברה הישראלית בולטת המגמה לבירוקרטיזציה, ובמידה שקיימת סכנה להיעדר ספונטאניות בדמוקרטיה הישראלית וסכנת התאבנות עורקיה של הדמוקרטיה, מה השפעת התופעה הזאת לגבי מעמדו של הצבא במדינה.

(ו) מה החשיבות הנודעת להשוואה בין יחסו של האזרח למפלגות ויחסו של האזרח לצבא? אם נכון הדבר שיחסו של הציבור למפלגות הפוליטיות הוא בלתי־אהוד, הרי מצד אחר היחס לצבא הוא יחס של כבוד והערכה. מה חשיבות נודעת אפוא לגישתו של האזרח בנקודה מסוימת זאת?

אלו היו כמה מהנקודות שאני רשמתי והרשיתי לעצמי להעלותן לעידוד המחשבה סביב נושא זה בטרם נתחיל בדיון.

יעקב טלמון: אנסה למיין את הכותרות של השאלה שלפנינו בצורה קצת אחרת. אם כי לא הייתי רוצה להפוך את דברי להרצאה בהיסטוריה או במדע־המדינה, הרי אין מנוס מפרספקטיבה היסטורית בדיון מעין זה.

ובכן, קודם־כל, מה היו הצורות שאִפיינו את הבעיה של צבא ושלטון אזרחי בתקופות שונות בהיסטוריה? סוף־סוף התקיימו צבאות בכל הזמנים ובכל המדינות. באיזה מסיבות הפכה השאלה של צבא ושלטון אזרחי או דמוקרטי לבעיה? זו שאלה אחת.

השאלה השניה: מה אִפיה המיוחד של הבעיה בימינראנו, נוכח ההתפתחות הטכנולוגית והחברתית והסיטואציה הבינלאומית בשעה הזאת?

ועתה השאלה השלישית: על רקע העיון הרחב הזה, מה טיבה של הבעיה בישראל? בחברה המודרנית הבעיה של צבא ושלטון אזרחי היא יותר מסובכת מאשר בדורות הקודמים. אז עיקר הבעיה היה הפחד שצבא־קבע של שכירים ייהפך למכשיר מלכותי להשלטת משטר עריצות. נשקם של הנתינים להגנת חירותם היה בזכותם לסרב לשלם מסים למלך. כדי להתגבר על המכשול הזה, המלכים השתמשו בכוחם

הצבאי וחסלו את מוסדות הייצוג. וכך התבצע המעבר בארצות אירופה השונות ממשטר המבוסס על אסיפות־מעמדות לשלטון אבסולוטי של המלכים. ידועה ההתנגדות של העם האנגלי לצבא קבוע ועומד. למזלה של החירות אנגליה היתה אי, והזרוע של הגנה לאומית של אי הוא צי, ומלחים, מחוץ לאפיוודות מהפכניות בעת החדשה, אינם מכשיר טוב להדחת עם.

המקרה היחיד בהיסטוריה האנגלית של שלטון צבאי (בתקופת קרומול) — ושל צבא שראה את עצמו, אגב, כיורש המכבים — השאיר אחריו זכרונות מרתיעים ביותר. הבעיה החריפה באופן מיוחד, והמעבר לאבסולוטיזם נתאפשר ביתר קלות, באותן הארצות שכל ההיסטוריה שלהן היתה רצופה או כיבושים או כוח התגוננות מתמדת. המדינות מהסוג הראשון הרי הן פרוסיה, ואף רוסיה, וודאי תורכיה. ידועה האמרה של מיראבו שפרוסיה אינה מדינה כי אם חיל־מצב. בפרוסיה לא המדינה מחזיקה בצבא אלא הצבא מחזיק במדינה. במדינות מהסוג השני, כמו צרפת, שהיו נתונות בסכנה מתמדת, אף בהן נועדה עדיפות לבטחון, ומדיניות־החוץ, ואף מדיניות־הפנים שלהן, הפכה פונקציה של בטחון. המטכ"ל מנתיב גם מדיניות־פנים, כי הרי צרכי בטחון מתנים צורות מסוימות של משטר פנימי, במקרה דגן — גיוס וריכוז כל הכוחות. הם גוררים כפיפת הכלכלה לצרכים אסטרטגיים, הם תובעים דאגה למוראל של האוכלוסייה, ליפוד ואיחוד לאומי הנכפה מגבוה, ובצורה ריפויית.

בעת החדשה הפאראדוקס הוא בכך שמצד אחד קיים שירות־חובה — ובכך, הצבא הוא בעצם כל העם על שדרותיו ומפלגותיו — ומצד שני קיים חבר קצינים מתמחים ומומחים שאינם מתחלפים וששום צבא לא ייתכן בלעדיהם, בשעה שהחיילים סתם מתחלפים כל הזמן. על־ידי כך הופכת הקצונה — דווקא בתקופת הדימוקרטיה! — להיות צבא ולא עוד. בחברה הדמוקרטית התנודות רבות, משטרים מתחלפים, ממשלות נופלות וקמות, מלחמת מעמדות, מפלגות וקבוצות סוערת כל הזמן, עד שלעתים שואלים היכן הלאום ואחדותו מעל ומעבר לפילוגים ולמאבקים האלה. לעומת זאת מופיע הצבא כהתגלמות וערובה לאחדות הלאומית, מעבר לפילוגים ומאבקים, הוא מגן על אחדות הלאום ורציפותו. למענו הוא נדרש להקריב קרבן־עולה. מכאן לצבא תחושת ייעוד עמוקה מאד ומכאן יראת־הכבוד שבה הוא מוקף. מתווסף לכך פאראדוקס אחר. מצד אחד הצבא נתבע להרוג, לרצוח, להשתמש בתחבולות־מרמה, ומצד שני מיחסים באורח מסורתי לחייל את כל הסגולות של אביר: טוהר־מידות, רגש־כבוד ללא־חת וכר.

לא יפלא שהצבא (קרי: הקצונה), הרואה את ייעודו בשמירה על הלאום ושלמות המדינה ובטחונה, יהיה רגיש להתרחשויות בפנים המדינה אשר לדעתו חותרות תחת הבטחון ומתישות את כוח־עמידתה של המדינה. כגון שיתוק פרלמנטרי, מלחמת מעמדות, הפיתוי הוא קשה. במובן־מה האתגר הוא להתערב, להשליט סדר, להטיל מרות, בייחוד כאשר — כמו בצרפת — המאבקים הפנימיים מסתכנים בבעיה של ויתור על חלק של טריטוריה לאומית, שלמען שמירתה שפכו החיילים את דמם.

אפילו באנגליה היה רגע שבו מרד קצונה, שקיבל עידוד מצדה של מפלגה פרלמנטרית (השמרנית), איים על עצם קיומו של המשטר הפרלמנטרי. היה זה בשנים 1913/4, כאשר תושבי אולסטר הפרוטסטנטים הכריזו שלעולם לא יסכימו לתכנית הממשלה הליברלית בלונדון, לנתקם מאנגליה ולהפכם לחלק של אירלנד שלמה אוטונומית, והם אירגנו צבא משלהם כדי להפר את תכנית הממשלה. קציני היחידות שנשלחו לאולסטר מאנגליה כדי להוציא לפועל את מדיניות הממשלה הכריזו, בתמיכת מנהיגי השמרנים בלונדון והצמרת הצבאית האנגלית, שהם לא יירו באנשי אולסטר. מי יודע איך היה הענין מסתיים לולא פרצה מלחמת־עולם הראשונה ושמה קץ לכל התכניות לשלטון־עצמי לאירלנד.

אך כאן שוב פאראדוקס — הצבא אמנם רואה את עצמו כשומר האחדות הלאומית, אך באותה שעה הוא מחונך למשמעת. הוא רוטן נגד מפלגות וקבוצות שולטות, מהרהר ומאיים בהתקוממות והפיכה, אך אין לו העזו להתמרד ממש, ולבסוף הוא משתף פעולה עם כל קבוצה אזרחית מנצחת, כמו בגרמניה.

בארצות דרום־אמריקה הפיכה צבאית כל כמה שנים היא מאורע טבעי, כך שבפעם קבוצות צבאיות מתחלפות בשלטון ללא הפוגה. במדינות הערביות, במדינות החדשות באסיה ובאפריקה, כמו פקיסטן וסודאן, הדיקטטורה של הצבא היא ביטוי לעובדה שבארצות אלו החסרות כל מסורת של שלטון עצמי לחיים פרלמנטריים, הקצונה היא הקרפורציה היחידה שיש לה ותק ותחושת־זהות קולקטיבית, והיא גם בעלת היומרה ליעילות ואחריות ציבורית.

השאלה היא: מה עושה את הצבא לגורם המסכן את המשטר הדמוקרטי — יצר השתלטות של הצבא או התפוררותה של הדמוקרטיה, שקוראת להתערבות והשתלטות הצבא?

שוב עלינו לפנות למציאות האובייקטיבית, וביתר־דיוק — לזאת של ימינו. וכאן שוב פאראדוקס לפנינו. מצד אחד, ההתפתחות הטכנולוגית מטשטשת את ההבדלים בין אנשי־צבא לאזרחים. במלחמת־העולם האחרונה נהרגו הרבה יותר אזרחים מאשר חיילים. מה שמתרחש היום במעבדות מדעיות הוא לאין ערוך יותר חשוב מאשר גבורתם או כשרונם של גנרלים וקצינים. מצד שני, לרגלי ההתפתחות הטכנולוגית הזאת התקציב הצבאי אוכל בכל פה בתקציב הכללי, ולצרכים צבאיים (מדעיים) ניתנת עדיפות עליונה בתיכנון תעשייה וכלכלה. הבעיה של ריגול מקבלת ממדים שלא היו לה מעולם, כי היא חורגת מגדר סודות צבאיים במובן המצומצם ומשתרעת על המתרחש במעבדות, בתעשייה, בהיכלי מדע, בחדרי מדענים. הטכנור־לוגיה החדשה מביאה לידי ריכוז כוחות אדירים בידיים ספורות, שאין עליהן פיקוח יעיל. ובתקופה שבה השאלה להיות או לחדול קיבלה ממשות כה אכזרית אף לגבי המעצמות הגדולות ביותר, לא ייפלא שאפילו בארצות־הברית, ארץ שוחרת־שלום ברוחה ובמסורתה, יש כיום השפעה עצומה לגנרלים ואדמירלים.

הסכנה היא לא כלי־כך בהפיכה צבאית פתאומית כמו בשיתוף־פעולה הדוק בין

קבוצה שלטת ואנשי המנגנון הצבאי, שיתוף־פעולה העשוי לקבל צורה של קשר, ביודעין או בהסחה־הדעת, נגד הדמוקרטיה וצורותיה.

בניגוד למדינות אחרות לא שימשה הקצונה בישראל עד הזמן האחרון כתובת. היא לא היתה יחידה קורפורטיבית בעלת רצון קולקטיבי נפרד כמו הקצונה בפרוסיה, או כמו הקצונה הצרפתית בתקופות מסוימות. הקצונה שלנו מורכבת מיחידים הבאים משדרות חברתיות שונות והמחזיקים בדעות מדיניות שונות. בזמן האחרון, בעקבות הפולמוס האומלל, נוצרה אווירה — והייתי אומר: סגנון דיבור — שנועד לשכנע את הצבא שיש לו אינטרסים ומגמות כיחידה קורפורטיבית בתור שכזאת. בכך אני רואה סכנה. אינני מתיחס ברצינות לסיוט של טנקים העולים על הפנסת וחיילים הקופצים מתוכם ומפזרים בכוח את אסיפת נבחריה־עם, ודאי לא בעתיד הנראה לעין. אני מאמין שבאופי היהודי יש סלידה אינסטינקטיבית מפני אלימות פרועה ורתיעה עמוקה מפני שלטון־אגרוף, תכונות שיש בהן כדי לבלום תשוקות השתלטות־בכוח. ואף אם הרפתקן, או קבוצת הרפתקנים, יעזו ויצליחו לתפוס את השלטון בכוח, לא יוכלו להחזיק בו תקופה ארוכה נוכח האווירה העוינת והבוז מצד הציבור. אך, כמרומז, ספנה ישנה, אם כי ממין אחר. בארץ הזאת, שבה בטחון המדינה הוא בראש דאגותינו, הולכים ומתרכזים בידי מנגנון מצומצם, המורכב בחלקו מאזרחים ובחלקו מאנשי־צבא, כוחות עצומים, אשר מטבע הדברים הם חורגים מפיקוח צבורי ופרלמנטרי מתמיד ויעיל. אם מושג הבטחון הולך ומתרחב לא רק לעניינים צבאיים במובן המצומצם אלא מתחיל להקיף גם שטחים רבים אחרים בחיי החברה, ואם הממונים על מנגנון הבטחון מתמידים בכהונתם, הרי מצב כזה עלול לרוקן את המשטר הדמוקרטי והפרלמנטרי בישראל מתכנו, אף אם המוסדות יישארו על תלם. אז אלה יהיו לקליפה בלא תוכן.

אינני מנבא שדברים כאלה מוכרחים לקרות. הם עלולים להתפתח בצורה כזאת אם לא תהיה דריכות צבורית. הם לא יקרו אם הקהל ער לסכנות. מישו אמר: „אלפיים שנה צועקים שהיהדות שוקעת, ובכל־זאת היא מתקיימת“. התשובה היא: „מפני שצועקים“.

אבר מ״ב: התחלת את דבריך בא־מרחק שחברה שבה לצבא משקל רב זו חברה שנמצאת במצב של התפשטות או במצב כוננות מתמתדת. האם התכוונת לומר בזה שאנחנו במדינת־ישראל נמצאים במצב השני?

טל מ״ן: כן.

משה דיין: בקשר לדברי מר טלמון על אודות הצבא, „המשמש כתובת מלאכותית להעלבה“, טוענים: „מעליבים את הצבא“, וע״י עצם הדעה הזאת יוצרים מעין גיבוש של הכתובת הזו, שאז היא בפוטנציה יכולה להיות סכנה לדמוקרטיה. אני אומר זאת רק כהערת־שוליים. זה איננו חייב להיות כך. אפשר להגיד שהצבא

נעלב, אבל זה איננו חייב להביא לתהליך הזה. אם מישהו אומר שהקצינים הם פקידים במדים, הרי אז יכולה להיות תחושת עלבון בצבא. כל אחד מאלה שמת-גייסים לצבא־הקבע איננו חושב שזו פקידות במדים אלא חושב שזה משהו אחר. הוא יכול להיעלב מהאמרה הזאת, אבל מזה לומר שהעלבון המשותף הזה יהפוך אותם לגוף קולקטיבי שיש בו פוטנציאל של ראייה אחידה, גישה אנטי־ציבורית, זה שייך לנקודה מסוימת. ביסודו של דבר, אני מסכים לגמרי שכדי שצבא יוכל, וירצה, להופיע ולנסות להשתלט על השלטון באמצעים פיזיים, צריך קודם־כל שתהיה קבוצה אחידה כזאת, בעלת תפיסות פוליטיות אחידות, וזה לא אמור על הקצינים, אלא שהחיילים שלהם יפעלו מתוך משמעת או מתוך בורות. דוגמאות יותר קרובות מההיסטוריה: בכל פעם כשבסוריה היו הפיכות, את ההפיכה עשתה יחידה שהיתה על־יד דמשק, אין צורך לומר שבארץ לא קיים דבר כזה, לא במבנה קבוצת המפקדים, ובוודאי לא בהרכב החיילים. המפקדים אינם יכולים לעשות שום דבר, החיילים הם אנטי־מילואים, לא יעלה על הדעת שאיזה מפקד בצה"ל יוכל לתת הוראה אנטי־אזרחית וימלאו אחר ההוראה. היות וההנחה הזאת הושמעה, ואני מסכים לה, אני חולק על החשש של אפשרות יצירת מצב שונה מזה. הצבא יכול להיעלב כשם שאנשי־רוח או מורים יכולים להיעלב, אבל אם יאמרו משהו קולקטיבי — האם פירוש הדבר שהם יהפכו לגוף אנונימי?

ההערה השניה היא לא על ההשפעה של הצבא על המשטר בדרך של השתלטות או איום ולחץ, אלא בתוקף כוחו המקצועי.

כאשר הייתי בניגריה פגשתי את סר אנטוני הד, שהיה נציב עליון בניגריה והפך להיות השגריר הבריטי שם. סר אנטוני הד היה שר־הבטחון הבריטי בזמן מיבצע־סואץ. הוא שאל אותי אם יש לי בקורת על אופן המיבצע הצבאי של האנגלים. אמרתי שכן, ופירטתי. אחר־כך הוא אמר שאני צודק בהחלט ושפך רצה לעשות, אך מפקדי הצבא אמרו שהם אינם מוכנים לעשות כך. הוא אמר לי: „מה אתה חושב, ששר־הבטחון באנגליה יכול לומר לצבא איך להילחם?... אני הצעתי צניחה במקום זה וזה, והם התנגדו, הם אמרו דבר שלא התקבל על דעתי. הם לא התחשבו בשיקול הפוליטי.“ מבחינה זו יש לצבא בוודאי משקל מקצועי כמו לכל קבוצה מקצועית, ובנושא רגיש יש לזה חשיבות יותר גדולה. הוא אמר שבתוקף הבקאות המקצועית יכולים להשפיע על החלטות פוליטיות, ואי־אפשר להגיד שהצבא משולל דעות פוליטיות. לפעמים ישנה דעה אחידה, כמו בכל קבוצה אחרת. השאלה היא: מה אנחנו רוצים במשטר דמוקרטי מהצבא? שיאמר את שיקוליו המקצועיים ובמלוא התוקף, ואז ישנה חשיבות בזה, יש לזה משקל, כמו שציין פרופ' טלמון, בהזכירו את ארצות־הברית. לא מתקבל על הדעת שיהיה לחץ של השתלטות, אבל מבחינה מקצועית יש משקל עצום לחוות־דעתם. השאלה היא אם רואים בכך פגם, או לא.

בנקודה השניה, אינני טוען אחרת, ישנה השפעה שיכולה להביא לתוצאות אפילו מעבר למסגרת המקצועית, ודבר זה יכול להיות גם בישראל. השאלה אם זה פסול?

פה אני יכול לומר מראש, פרופ' טלמון לא אמר שום דבר בניגוד למה שנאמר עכשיו. הקריטריון צריך להיות יותר אישי. כאשר בעל-מקצוע אומר חוות-דעתו, הוא אומר אותה מבחינה מקצועית ולא עושה את זה לקרדום פוליטי. הוא יכול להגיד שמבחינה פוליטית דעתי יכולה להיות כזאת או אחרת, אבל מבחינה מקצועית — אם נעשה כך, יקרה כך.

ישראל גלילי: הכי מסוכן הוא אם הגורם המקצועי, בהגישו את הנתונים האינפורמטיביים ובהביאו במנין את האפשרויות, הוא מעפל את האינפורמציה והארגומנטציה.

משה דיין: צריך להפריד. כמעט תמיד בשאלות הפנימיות יש לצמרת הצבא דעות, אבל לעצם השאלה הקונקרטית, עליו להגיד שדעתו המקצועית היא שאם נפעל כך התוצאה תהיה זאת, ואם נפעל אחרת התוצאה תהיה אחרת. עד כמה שאני מכיר את האנשים בצה"ל, זהו המצב.

משה סנה: לא השתתפתי בבירור המוקדם, לכן אני מרשה לעצמי להגיד משפט אחד כהקדמה. אני מניח שהדיון שלנו צריך להיות אקדמי במובן זה שהוא יתנהל באפיקים של חילופי דעות שיש בהן הכללה של נסיון ולא פירוט של אירועים או עניינים חולפים. אבל ההכללה שכל אחד עושה לעצמו נעשית על יסוד הצבר הנסיונות המפורטים וניתוחם. אנחנו צריכים לדון על אותם האספקטים של הבעיה שהם בחזקה של קבע ולא דברים בני-יום.

אנחנו מדינה שיחסיה עם הסביבה הבלתי-אמצעית הם עדיין בלתי-מסודרים, יחסים ללא שלום, ואף יחסים של איבה. לכן השאלה של בטחון לאומי היא ללא שום ספק השאלה הראשונה-במעלה. אינני מתאר לעצמי שיימצא מישהו שיחלוק על כך שבמציאות הישראלית נודעת חשיבות עליונה לבעית הבטחון. על כן חשוב מאד לעמוד על ההגדרה של המושג „בטחון“. אני רואה את המושג „בטחון“ כוזה עם שאיפה להסכם שלום עם השכנים. יש בי חרדה שהמושג הזה השתבש בהכרת הציבור ושהוא זוהה זיהוי מסלף עם המושג של עליונות צבאית המשמשת ערובה להצלחה בהכרעה הצבאית הבלתי-נמנעת. כאשר אומרים אצלנו לאדם ברחוב: „בטחון“ — הוא מתרגם לעצמו: יותר כוח צבאי, ולא: יותר סיכוי לשלום. יש לחנך מחדש את הציבור, כי בטחון ישראל משמע קודם-כל שלום עם הערבים ושאיפה להשגתו. אני רואה בזה את נקודת-המוקד.

ודאי, כל עוד לא הושג הסכם-השלום מתחייבת מהדאגה לבטחון מידה רצינית של דאגה לאומית. סמי מכאן כל שאיפה של כיבוש או התפשטות טריטוריאלית. לא רק המלחמה גופה אלא גם ההיערכות הצבאית היא המשך ותוצאה של המדיניות. מכיון שהמדיניות הלאומית שלנו אסור שתהיה מכוונת לכיבוש, הרי ההיערכות הצבאית שלנו חייבת להתכוון אך-ורק להגנה לאומית. והגנה לאומית מחייבת

אחדות לאומית מסביב לצבא. התנאים המיוחדים שאנחנו נתונים בהם מחייבים זאת שבעתיים.

כיצד להבטיח את הזהות של העם עם הצבא ושל הצבא עם העם? — אני רואה בזה את השאלה היסודית, ולכן ברצוני למנות כמה תנאים אשר לדעתי קובעים את השגתה או אי-השגתה של המטרה. לא מקרה הוא כי בשעתו היו אנשים שעמדו על כך שהצבא ייקרא צבא-הגנה-לישראל. על הגנה יש, ותהיה, אחדות לאומית. מפלל הן אתה שומע לאו: בשום פנים ואופן לא התקפה! (אינני מדבר, כמובן, על התקפה טקטית במלחמת-הגנה).

ומכאן עלינו לעבור לבעיה המעסיקה את המדינאים בהקף בינלאומי, זו הבעיה של מלחמה מונעת. מצדדיה רואים אותה כמלחמת-הגנה; מתנגדיה רואים אותה כמלחמה תוקפנית. אני נמנה עם מתנגדיה. מדוע? מבחינה כללית, אם לא לשלול מלחמה מונעת, זה אומר לתת התר לכל פתיחת מלחמה. אין גורם בעולם אשר לא יוכל להציג יזמה מלחמתית מצדו כמלחמה „מונעת“. בכל מקרה שיש סכסוך בין שני צדדים, תימצא עילה לפתיחת מלחמה ולהצגתה כמלחמה מונעת. מי שאיננו דוגל במלחמה תוקפנית, מוכרח לשלול מלחמה מונעת. אינני רוצה להרחיב על זה את הדיבור מבחינה כללית, אלא מבחינתנו אנו.

נקודת-המוצא שלנו היתה שבטחון יפון רק אם יהיה שלום. אני רואה מלחמה „מונעת“ או „יזומה“ לא כמלחמה המחסלת את הסיכסוך אלא כמלחמה המחריפה את הסיכסוך ומרחיקה את הסיכוי לשלום, שבו כל עתידנו. לכן אני חושב כי השלילה של מלחמת-התקפה היא התנאי הראשון להשגת האחדות הלאומית האמיתית למען ההגנה הלאומית.

אנחנו נתונים בבעיה המיוחדת הלאומית שלנו, הישראלית-הערבית, אבל בעת-ובעונה אחת אנחנו חלק של העולם, והעולם הזה נתון לניגודים, למאבקים, למערכות פוליטיות בינלאומיות, והשאלה המתעוררת היא אם קשירת ישראל לאחד משני הכוחות העולמיים היריבים העיקריים איננה עומדת בסתירה לצו האחדות הלאומית מסביב לצבא, מסביב לתפקיד של הגנה לאומית. לדעתי: כן. החברה שלנו מחולקת למעמדות מנוגדים, לבעלי השקפות פוליטיות ואידיאולוגיות נבדלות זו מזו פחות או יותר. קשירתנו מבחינה צבאית אסטרטגית לאחד הכוחות העולמיים, כמובן על היסוד של „תן וקח“, העובדה של התקשרות עם גוש עולמי מסוים, המערבי, זה אומר פילוג העם ביחס למשימותיו העתידות של הצבא. לכן, שלילת הדבר הזה נראית לי כצו של האחדות הלאומית שהיא הכרחית בשביל ההגנה הלאומית. אם גידו לי, למשל, שאלף שיקולים ענייניים מביאים לקשרים עם המיליטאריזם הגרמני, זה לא יכול לאחד את העם בשום-פנים-ואופן.

משה דיין: ההנחה הראשונה היא נגד מלחמת-מנע בכלל. הדבר השני האם הוא גם-כן כללי, או חל רק על ישראל?

משה סנה: אני מדבר על התנאים שלנו. החברה שלנו כפי שהיא בנויה כיום איננה מסוגלת להיות קשורה באחד הגושים. כל ברית היא הדדית, ומטילה גם חובות. החברה הישראלית לא תעמוד בזה. על-כן אני גורס אי-קשירת ישראל לשום אסטרטגיה גלובאלית.

הדבר השלישי: צה"ל הוא גורם של כוח כלפיהוץ, והוא צריך להיות מיועד רק כלפיהוץ. פרופיסור טלמון אמר שהצבא הוא העם; הצבא הוא כמו העם; מה שיש בעם, יש בצבא. אך במדינה יש משטר, יש שלטון, יש שליטים ויש נשלטים, וכל אלה הם בצבא. למשל, בבלגיה פרצה שביתה כללית של פועלים נגד תכנית כלכלית מסוימת, בהנהגה סוציאל-דמוקרטית, שביתה שהוכרזה על-ידי האיגודים המקצועיים, והממשלה הזמינה יחידות-צבא בלגיות מחו"ל, מנאט"ו, כדי לפעול נגד הפועלים; והרי ביחידות האלו יש חיילים שאילו לא היו בשירות היו בין השוברים. האם זה מרים את קרנו של הצבא בעיני הפועלים שבמדים ושלא-במדים? זה הופך את הצבא מכוח הגנה לאומית לכוח שלטון מעמדי. אני לא מרחיק עדותי עד בלגיה כדי לא להגיד את האמת על ישראל, אלא כדי להגיד מה צריך להיות בטוח שלא יקרה בישראל. זה צריך להיות מובטח. בעם שלנו קיימים ניגודים שונים — מעמדיים, אידיאולוגיים, פוליטיים, עדתיים וכו' — וממילא יכולים להיות מאבקים שונים, יכולים להיות מומנטים של החרפת המאבקים, והפיתוי הזה, של מי שיש בידו לצוות על הצבא, להשתמש בזרוע המזוינת הזאת השמורה להגנת המולדת, הפיתוי להפעיל אותה נגד יריב פנימי, הוא פיתוי גדול ומסוכן מאין כמוהו. להבטיח שזה לא יקרה — צריכה להיות גם כן דאגה ראשונה-במעלה במסגרת הדאגה הכללית שהצבא לא יסכן את הדמוקרטיה.

הצבא הוא כוח-כפייה. הוא מטבע-בריאתו כוח אלים. לכן כפיפותו לשלטון האזרחי, לנציגות של העם, היא שאלת-המבחן של כל מהותו: אם זה כוח בירשות העם, או זה כוח מעל לעם. והשאלה הזאת איננה באה לכלל מבחן רק ברגעים דראמטיים כאלה כמו תפיסת השלטון על-ידי הצבא; זה דבר שכולנו שוללים אותו להלכה; בהקשר זה אני חולק על פיסקה אחת בדבריו של פרופיסור טלמון, אשר הניח אפשרות שהצבא ישפוט אם הדמוקרטיה הכויבה או לא; לדעתי, גם הנחה כזאת היא מנוגדת לדמוקרטיה.

אני מוכן להאמין למשה דיין שאין כוונה כזאת בצה"ל. בכלל, הסכנה לדמוקרטיה איננה בצה"ל כ-אם במיליטאריזם של חוגים מדיניים וצבאיים מסויימים. הלא יש עתונים המטיפים לזה במאמרים ויש מכתבים-למערכת המתפרסמים באחד העתונים החשובים בארץ, בלי הערת-הסתייגות מצד המערכת, הדורשים לכפות על העם, להתעלם מן הפנסות, המטיפים לתפיסת השלטון. לכל איש-צבא זכות מלאה לשפוט אם השלטון טוב או לא. כל אחד כיחיד, מותר ומוטב שתהיה לו דעה משלו, כל חייל וקצין מצביע בבחירות לכנסת. אולם בצבא ניתנת אפשרות של ציווי אזרח אחד על אזרח אחר, ולכן המפקד הממלא תפקיד כזה חייב להימנע מלחוות דעה פוליטית באופן פומבי או באזני פיקודיו, כי דבריו עלולים להתקבל כצו. כאשר

מפקד גבוה עומד על במה רשמית בתוקף תפקידו ונואם על דברים פוליטיים ומחווה דעות החורגות מהדעות שהוכרעו עליידי הדמוקרטיה הישראלית, ומרחיק לכת ומפליג בשאלות מדיניות, כי אז רק מבחינה כמותית זה דבר שונה מתפיסת השלטון; מבחינה איכותית — זה שייך לאותו סוג של כפייה פוליטית מצד הצבא. והיו דברים כאלה.

לסוג זה שייכת גם הפעלת צנזורה צבאית לשם הגבלת חופש־הדעה בעניינים פוליטיים. אין לתת לצבא להשתמש בסמכות שבידו לצורך יריבות פוליטית, וגם לא להפעיל את סמכותו תוך עקיפת השלטון האזרחי. עקיפת השלטון האזרחי ע"י הצבא לשם הכרעה היא מעשה שעל סף תפיסת השלטון, אם כי זה לא מתבטא חיצונית באותה צורה, זכותם וחובתם של איש־הצבא היא ליעץ, להמליץ, אפילו לדרוש — אם הם רואים צורך להעמיד על הסכנה הנובעת לידם מאי־קבלת דעתם — אבל בסופו של דבר יקבע השלטון האזרחי שנבחר בדרך דמוקרטית. אך אם יש אצלנו חזיון כזה, שגורם צבאי אומר לעצמו כי בענין זה או אחר מוטב לא לשאול, פן יקבל תשובה שלילית, הרי זו אותה סכנה של תפיסת השלטון ע"י הצבא — אמנם בדרגת סכנה יותר נמוכה, אבל זה שלב באותו סולם. „אם לא שואלים שאלה, אין מקבלים תשובה שזה טריפה“ — אומר פתגם יהודי עממי, אבל היהודי הכשר נוהג לשאול, שמא ייפשל בטריפה, חלילה־וחס...

סגולה נוספת של הצבא, מלבד הכוח האלים, היא הסודיות. מי יקום ויגיד שבצבא הכל צריך להיות פומבי! אבל במה דברים אמורים? בדברים שחייבים מן־ההכרח להיות סודיים. אולם, כשם שאפשר לנצל לרעה את כוחו האלים של הצבא, אפשר גם את הסודיות לנצל לרעה. אתן כמה דוגמאות: מדוע היקף תקציב הצבא הוא בגדר סוד בישראל? אינני מדבר על הפירוט. החוק הוא שאסור לגלות את הסוד אפילו לכנסת. תקציב זה אינו מובא לפני המוסד הדמוקרטי העליון, והרי תקציב זה קובע את גורל המשק! כמה אחוזים מההכנסה הלאומית להפריש לתקציב הצבאי, זו שאלה גורלית לכלכלה הלאומית. נקבעו 14%, זה האחוז הכי גבוה בעולם. כמוכן, לא אגיד שאנחנו יכולים לעמוד באותו אחוז נמוך של מדינות קטנות שאין להן שום סכסוך בגבולות. אנחנו — הקומוניסטים — מציעים בהסתייגויות שלנו 8% בקירוב. אבל אצלנו אסור שיהיה ויכוח על כך, אם־כי ניפוח התקציב הצבאי הוא הגורם הראשי של האינפלציה, כאשר הוא מזרים כסף רב למחזור בלי להזרים תמורתו סחורות למחזור; זה קובע גם במידה גדולה את גובה המסים, את האחוז הנמוך של כוח־אדם יצרני וכו'. איסור הדיון על זה בפומבי הרי זה ניצול לרעה של נימוק הסודיות, מהרגם שכל האויבים יודעים, מפי שר־האוצר שלנו עצמו, מה גובה ההוצאות הצבאיות שלנו...

או, למשל, הענין של התקשרויות מדיניות־צבאיות. כלום זה צריך להיות סוד? ישנם אצלנו חילוקי־דעות על מלחמת־סיני, ואינני רוצה לדבר עכשיו לגופו של עניין, אבל האם זה נכון שיהיו מפלגות בישראל המשתתפות בממשלה, הנושאות בכל האחריות למעשיה והמחייבות המלחמה ההיא — ומפניהן הוסתר דבר

ההתחברות עם הקולוניאליזם האנגלו-צרפתי? אולי השיקול של ברית עם צרפת היה מכריע בעמדת מפלגות השלטון ושריהן? שפן יש גם משמעות בטחונות, לא רק פוליטית. מי שם את הממונה העליון על הצבא להסתיר את זה מהממשלה הנבחרת של העם? שלא לדבר כבר על הכנסת או על ועדת-החוץ-והבטחון. שר-הבטחון מעמיד עצמו מעל לעם. מי שנוהג כך, מעיד על עצמו שהוא איננו מאמין בעם, שהוא התוחם תחומים לדמוקרטיה ולא הדמוקרטיה לו. ובכן, אל תגידו שהבעיה לא קיימת. קיימת גם קיימת. בדברים גדולים ובדברים קטנים.

אם חבר-כנסת מקבל מכתב ממוסד צבאי: „אנחנו מסרבים לתת לך רשיון להיכנס לכפר פלוני באזור הממשל הצבאי, אבל איננו יכולים להגיד לך מה הם טעמי הבטחון שמטעמם איננו מסכימים למסור לך הרשיון“, ואנשי-הצבא אינם יכולים „מטעמי בטחון“ למסור על כך אף ליו"ר הכנסת, או — במקרים אחרים — לבית-המשפט הגבוה לצדק, הרי זה ניצול-לרעה של הסודיות, אשר צריכה להיות מוגבלת רק לעניינים מסוימים של ההגנה הלאומית.

רבותי, הכוח שיש לצבא הוא פיתוי להשתמש בו לא לצרכי ההגנה הלאומית, ובפני הפיתוי הזה הממונים על הצבא אינם עומדים.

ההגנה הלאומית מחייבת שבחינוך הנוער יהיו שני אלמנטים: נכונות-הקרבה וכושר גופני. אני סבור שאצלנו מפתחים את פולחן הצבא במקום אהבת המולדת. אינני רואה את הניגוד עם הצבא אלא עם פולחן הצבאיות. השאלה היא: היכן הדגש? הדגש איננו באהבת המולדת. פולחן-הצבא איננו תחליף לחינוך לאהבת-המולדת. במקום הכשרה צבאית מגיל צעיר, הייתי מעדיף יותר ספורט. ותשאלו את ההורים, אם לא יאשרו את דעתי.

ש. ז. אברמוב: ד"ר סנה הרחיב את היריעה ואני מתקשה לסכם מה הם האלמנטים שהם התעלם מהם והשמיט אותם. יש שטחים שהוא הוסיף עליהם. אני לא נתכוונתי לומר שהצבא שלנו צריך לציית לפקודות רק כאשר אחדות העם סביבו.

משה סנה: לא. לא דיברתי כלל על זיקת הפרט.

ש. ז. אברמוב: הנושאים שנגע בהם ד"ר סנה הקיפו כמעט באופן אנציקלופדי את הטענות שהוא רואה אותן. הייתי רוצה לחזור לסוף דבריו של פרופ' טלמון. האם הסכנה לדמוקרטיה מקורה בכוחו של הצבא או בהתפוררותה של הדמוקרטיה? הפונונה היתה שאין סכנה להשתלטות הצבא כל זמן שהדמוקרטיה איתנה וערה. אם הבינותי אוחד נכון, פרופ' טלמון, עוררת את שאלת איתנותה של הדמוקרטיה. אני מעיר את ההערה כדי שבהמשך הוויכוח עוד נגע באספקט הזה של הבעיה.

יוסף ספיר: אעלה כמה הרהורים בלבד. באיזה מסיבות יכול הצבא להיות סכנה לדמוקרטיה? אני רוצה להתייחס לאותן ההערות שנגעו ל"מיליטריזם" של הצבא.

השאלה היא: האם הצבא, כגורם מיליטריסטי, מעמיד בסכנה את הדמוקרטיה אצלנו. בדבריר, ד"ר סנה, היה יותר מן הבעיה האם שלטון דמוקרטי אינו יכול כשלעצמו להיות סכנה לדמוקרטיה, אלא אם השלטון האזרחי מנצל את הצבא. אנחנו מדברים על הצבא והדמוקרטיה, לא על הדמוקרטיה שיכולה להיות סכנה לשלטון הדמוקרטי ע"י שימוש בצבא. בסודאן, למשל, השתלט הצבא וקיבל לידיו את השלטון. הוא מבטל את המשטר הפרלמנטרי. האם הצבא שלנו יכול להיות סכנה כזאת? בשאלה זאת, ברצוני להרהר קמעה.

לא מקרה הוא שזומנו לכאן יחד ארבעה שצמחו מתוך ה"הגנה". הם גדלו עם ה"הגנה", שהטביעה בצבא שלנו כמה סימני-היכר שלפיהם אפשר לשפוט על כמה תופעות בתוכו. הצבא שלנו גדל מתוך ה"הגנה". לי נראה שאם מחפשים פה היום תכונות של צבא בעל ותק, אין לשפוט ממה שהתרחש פה כאילו כבר הגיע לשלב זה של ההתפתחות שבו הוא יכול להיות מבחן כלפי דוגמאות אחרות. רוח ה"הגנה" שוררת פה, כי הצמרת צמחה מתוך ה"הגנה" ולא הופיעה בתור כת של קצונה מקצועית, אלא היא ממשיכה, במידה לא מעטה, את המסורת של "הגנה". וה"הגנה" בתקופתה היתה יצור צבאי שונה לגמרי מן המושג הרגיל של "צבא".

יש דבר שני שאינו מצוי בצבאות ותיקים. אנו רואים תופעות שונות בהתפתחות הצבא ולבנו שקט ובוטח כי הצבא שלנו לא יעשה הפיכה. אם מדברים על טווח היסטורי יותר, לעתיד, יכול להיות שאותו הצבא יתרגל יותר מדי למושגים של צבא. ייתכן שההתרחשויות תהיינה עשויות להיות אחרות ולא כפי שהיו עד היום. הבעיה שאני רוצה להעמיד לעצמי היא זאת: הצבא הרי זה צוות של אנשים שקובע והמשמעת הצבאית מחייבת את השורות השונות, לכל אורך הסולם, למלא אחר הפקודה. אני שואל את עצמי אם הוא יציב או שהוא קצת התערער. ואני שואל זאת לא דווקא לגבי הצבא אלא לגבי הרשות האזרחית מסביבו, שמא האנשים הללו, במסיבות מסוימות, אולי אפילו תוך כדי הצדקה דחוקה מטעם השלטון הפוליטי האזרחי, יתנו לצבא הוראה לעשות מעשה שפלפי-חוץ אין בו משום תפיסת השלטון אבל בפועל זה אומר שלטון מסוים, הבטחת שלטון, מניעת נפילת שלטון. דבר כזה איננו לגמרי מרוחק מהאפשרות, בעיקר כשאנחנו נתונים בסביבה כזאת ובתנאים כאלה שמסיבות חיצוניות יכולות להצדיק זאת.

מדוע נעשה מיבצע-סיני על דעתו של חלק מצומצם בצמרת? ודבר זה איננו נוגע לצבא; הצבא פעל בהתאם לחוק, הוא לא פעל על דעת עצמו. קיימת השאלה אם הצבא שלנו יכול להיהפך, לא לכת שמתעתדת לתפוס את השלטון, אבל בכל-זאת לאסכולה צבאית שמבחינת השיקולים העצמיים תשתדל באופן מכון ומודרך להשפיע על ההחלטות הפוליטיות. למשל, עמדנו בפני מצב של נסיגה מסיני, ויכולה היתה להיות אפשרות שהצבא לא יסוג. הפיתוי היה גדול. אל נשפח שהיתה דעת קהל לא קטנה שייחסה לנסיון הזה משקל פוליטי. יכולה להיות גם הנחה שפועל בכל צבא מומנט של כבוד-עצמי. יכולה להיות הרגשה שכאן נעשה דבר לא טוב, ועל רקע של אהדת הציבור, ואולי תחת השפעת הצמרת של הצבא, יעשה נסיון

למנוע, לעכב או לדחות את ההכרעה הפוליטית. זה יכול לקרות גם לאחר שצבא מנצח. הבאתי אחת הדוגמאות שמסיבות מסוימות יכולות להצדיק כביכול את היוזמה הזאת, ואת החששות האלה.

אינני נכנס לבעיה מה צריכה להיות מדיניות־החוץ שלנו. אבל הנה, למשל, גם אילו היו נותנים לנו את הקטע של א"י עד הירדן במתנה, ונוסף לזה את עבר־הירדן עם כל התושבים שלה, הייתי שואל את עצמי אם זה כדאי. מדיניות־החוץ שלנו, המוצהרת ע"י ממשלות ומקובלת ע"י הכנסת, זו המדיניות הבטחונית. אצלנו כל הקונצפציה של מדיניות־חוץ כלפי מדינות שמהן אנחנו יכולים לקבל את הכושר לעמוד במבחן צבאי משפיעה על מדיניות־החוץ. באותה מידה גם מעמדנו בעולם בכלל מושפע מן הפוטנציאל הצבאי שלנו. מיבצע־סיני היה מבחן שאתה יכול לשלול אותו מבחינה פוליטית, אבל הוא העמיד את מדינת־ישראל בדיספרופורציה מוחלטת למספר האוכלוסים, לשטחה וכו'. זאת אומרת: הכוח הבטחוני הוא לא רק אובייקט אלא גם גורם רציני בתוך השיקולים ואולי גם משפיע על היחסים עם מדינות־חוץ, כולן או חלקן.

השאלה האחרונה היא: האם השלטון הדמוקרטי שלנו בתקופה הקצרה הזאת הוא פחות או יותר יציב. לא עמדנו אף פעם במבחן של התפרקות מוחלטת או עירעור של השלטון האזרחי. האם אנחנו עומדים בפני סכנה כזאת בתוך תקופה הנראית לעין, במידה המניחה למישהו לבוא ולהצדיק — אם ע"י מכתבים־למערכת או ע"י יצירת דעת־קהל (ופה־ושם היו דעות כאלו) — שנמאס עלינו העסק של המפלגות ונמסור את הדברים לידי הצבא. האם אנחנו עומדים בפני אפשרות התפתחות כזאת של דעת־קהל שתתבע את זה? יש סכנה ששלטון אזרחי, מסיבה זו או אחרת, מפלגה שמסיבה זו או אחרת התרגלה לשלטון וחוששת לירידתה, לא תהיה להם, לפי הרגשתם, ברירה אלא לנצל את סמכותם להשתמש בצבא. יש לבדוק את התקלות הקיימות בשטח האזרחי יותר מאשר בצבא, כי אם הזכירו גם ענין של צנזורה — לא הצנזור הצבאי קובע אלא האזרחי. הצנזור הצבאי ממלא פקודות של השלטון האזרחי.

משה סנה: כל ההערות האלו נובעות מאי־הבנה. אינני רואה סכנה בצבא כשלעצמו אלא במיליטריזם אשר הנושא שלו הוא צוות של מדינאים, או מדינאי אחד, וקבוצת אנשים מסביבם. הצירוף הזה של מדינאים מסוימים עם מפקדים מסוימים איננו חופף שום מוסד ושום מסגרת ממלכתית או דמוקרטית. סמכות ההכרעה, יכולת הביצוע ואפשרות הפייה אשר בצירוף כזה יוצרות סכנה מתמדת לסדר־שלטון דמוקרטיים חוקיים.

יוסף ספיר: אתה מרכז את דבריך על הסכנה שקומבינציה של מחשבה מיליטריסטית יחד עם קו־מדיניות מסוים תביא לידי הרפתקה צבאית, שלדעתך היא יכולה לסכן את המדינה.

ואולם הסכנה היא לא בזה שהשלטון יחד עם הצבא יכולים לגרום נזק למדינה, אלא

בזה שהצבא יכול להיות מסוכן לשלטון הדמוקרטי, בעיקר מבפנים. וכאן צריך להביא בחשבון את הרפב הצבא. הרוב המכריע של הצבא הם אנשי-מילואים. אני אינני יודע מה תהיה עמדת חייל, גם במדים, גם כאשר הוא בשירות-מילואים, אם הוא ייקרא לערער את השלטון הדמוקרטי. משום כך אני חושב שהנסיון שלנו לבדוק את הדברים צריך להיות מכוון אל המבנה של שלטון דמוקרטי יותר מאשר לסכנות הטמונות בצבא כשהוא לעצמו בתקופה הנראית-לעין.

ישראל גלילי: הנחות-היסוד העיוניות שהניח פרופיסור טלמון מקובלות על כולנו. אף-על-פי-כן סבורני שלא יהיה זה למותר להרחיב קצת נתון אחד שהיה כלול בדברי קודמי בהבלטה יתירה ולהוסיף עליו. הבטחון, או הכוננות, בתנאים שלנו, איננו רק כורח חיוני מובן-מעצמו לרגל הקונסטלציה הבטחונית-הפוליטית שאנחנו נמצאים בה; אני גורס שזהו ערך שיש להביאו בחשבון בערכי תנועת התחיה הלאומית. אני גורס אותו כערך יהודי-אוניברסלי. מפני שאני סבור שטבועה בהוויה היהודית חולשה, התבטלות מפני כוח זר, וגם מפני שטבועה בהוויה היהודית סכנה ליהודים באשר הם יהודים. למותר להגיד שאפשר להפליג בדבר הזה עד כדי היסטריה וגם להקיש מזה מסקנות מופלגות ודמגוגיות, אבל אני סבור שהמדינה שלנו עודה צעירה, ההווייה הלאומית שלנו עדיין היא בהתהוות, ועדיין הסגולה האנושית הפנימית של התגוננות טעונה חינוך וטיפוח. הערך של התגוננות-עצמית בבחינתו האנושית-היהודית הוא גם תכנו של צה"ל בעיני. לדעתי צפויה תמיד סכנה לדמוקרטיה. באותה מידה שאני כאיש-קיבוץ יכול לומר שנשקפת סכנה לקיבוץ, נשקפת גם סכנה לדמוקרטיה. לא כל שפן שנשקפת לדמוקרטיה סכנה של נפילה מפובד עצמה, מכובד חולשותיה, תמיד רוצים גורמים פוליטיים, מעמדיים להשתרר עליה ולנצל אותה באורח בלתי-דמוקרטי. הדמוקרטיה מחייבת ערות. רק על רקע זה אני משתתף בשיחה הזאת. במידה שאדבר גם על סכנות וקלקלות, אדבר עליהם באורח היפותטי.

אני חושב שצה"ל מחוסן באופן יסודי מלהוות סכנה לדמוקרטיה: מורשתו, הרכבו, תכונות החבר המעצב אותו, חיל-המילואים, הנח"ל, הזיקה להתישבות, העתונות החפשית, הזיקה של רבים מן החיילים למפלגות, לארגונים פוליטיים ורעיוניים — כל אלה הם נתונים חשובים מאד להזנת הזיקה של צה"ל למרות האזרחית. אני רוצה לומר, במאמר מוסגר, שעוד ב„הגנה“, ולא כל שכן בצה"ל בתקופת 12 השנים האחרונות, זימנו לנו החיים דוגמאות למכביר כדי לטפח מושג של מרות על מצוות עשה ולא-תעשה, כמעט שאינני יכול להעלות על הדעת אפשרות של הפרת פקודת-נסיגה, אם כי אינני יכול להעלות על הדעת שפקודה כזאת לא תהיה כרוכה בזעם, במורת-רוח וכיוצא בזה. לא הייתי רוצה כלל בטיפוס של איש-צבא שהוא נרצע וצייטן אוטומטי והמשאיר את שיקול-הדעת והמחשבה רק למי שמוסמך לכך על פי דרגתו. עם זה, יש שורה של תופעות שראוי לתת עליהן את הדעת ויש להן זיקה, אם כי זיקה רחוקה, לנושא שאנחנו דנים בו.

אני סבור שהתפוררותה של דמוקרטיה מזמינה אימננטית סכנה של פיתויים, של התערבות. הדבר מסתבר באורח טבעי. צבא הוא גוף המופקד על חזית, על תחום שחלים בו המושגים של להיות-אירלחדול. הפונקציה של הצבא מחייבת מתיחות, אחריות גדולה. המתיחות של הצבא מותנית בכך שכל המערכת תהיה תקינה, בריאה, ממלאה את תפקידה. באופן טבעי כמעט צומחת הנטייה של הבחנה וייחוס קלקלות, או כשלונות, או פיגורים, לאזרח. הצבא הוא גוף יותר יעיל: פועל לפי לוח־זמנים, לפי משימות מוקדמות, מבצע דברים על דרך הפשטות, ויש שהוא מוליד סטייה של פשטנות יתירה, שיכולה לצמוח ולהתפתח לנטייה לדברים שנעשים בצורה חורגת, ושייעשו באורח יעיל יותר וקולע יותר למטרה אם ייעשו באורח צבאי. הגילויים האלה הם טבעיים, ויש להם גם איזה ייחוד בתנאים שלנו, כי מטבעו של דבר הצבא שלנו מקבל על עצמו שליחויות של קליטת עליה וחינוך שאין להן שדה מיפגש אחר. לצבא יש תפקיד חינוכי לא רק באימון ובהכשרה. השנתיים־וחצי שהצעיר ממלא בצבא הן שנים חשובות בשלבי העיצוב של אישיותו. אין להגזים בשיעור הרב של אוטוריטה שרוכש לעצמו מפקד מחונן שאינו דוחה מעליו את פיקודיו. מן הנסיון שלי אני יודע שהדברים מגיעים עד לידי מידות מדהימות שכמעט קשה למצוא להן פשר. התלמיד יש שהוא מסתכל בעולם בעיני מורו, וכך אפשר לומר לגבי יחס הפיקוד אל מפקדו. בזה יש שימוש־לרעה גם במדינת־ישראל. הדברים מבצבצים ועולים, למרות המדיניות של המטכ"ל השוקד לעקור אותם. למשל, הטלת עונשין שאין להם כל קשר לצרכי המשמעת. אני שומע על כך בפגישות עם בני־קיבוץ שבאים הביתה ומספרים על חוויותיהם בצבא, עד שאני נדהם מדוע הם אינם מתקוממים; אני לפעמים תוהה מדוע החינוך הקיבוצי לא הכשיר אותם להתקומם נגד פקודה כזאת. בפלמ"ח הופיע פעם יצחק שדה לאיזה משק ושם נתחוויר לו שבחור אחד הופיע למסדר בנעליים בלתי־מצוחצחות והמפקד צוה עליו לצחצח את רגליו היחפות במשחת־נעליים. הוא הטיל עונש כפול: על המפקד ועל החייל שמילא את הפקודה הזאת. יש תופעות כאלו גם בצה"ל המנוגדות להוראות הפיקוד המוסמך.

יעקב טלמון: אגב, כיצד מגיבים בני עדות־המזרח על משמעת צבאית, על אוטוריטה צבאית?

ישראל גלילי: אין לי ידיעה מספקת כדי להשיב על השאלה הזאת. באורח טבעי, הם יותר צייתנים ונרצעים. אל נא תטעו בדברי, יש תופעות כאלו. עקרון המשמעת, שהוא נתון יסודי, אפשר לנצלו לרעה אם מפליגים למעלה מן המידה נמיחסים לו טוטאליות מוחלטת גם לגבי תחומים שאין להם משמעות במסגרת צבאית. הם עלולים לטפח תכונות שליליות ולקפח את יסוד העצמיות שבאישיות. אם הבאתי ענין זה לכאן, משמע שאני חרד ורואה צורך להצביע על כך, מבלי להפליג ולומר שזה כביכול טיפוסי לצה"ל. אלו הן תופעות שהפיקוד נלחם בהן עד־

חרמה במקרים רבים. יש שאלה, מה הם צינורות הדיווח למקרים אלה? האם הדברים מגיעים אל הפיקוד? אמרתי שהתפוררות של דמוקרטיה קוראת לפורענויות רבות, ואחת מהן — שהיא מלבה את הפיתוי בפני כוחות מאורגנים שבידם מנופים יעילים „לרפא” דמוקרטיה. והדברים אמורים לא רק בהתפוררות של דמוקרטיה, גם בהתכוונות שלה. אני חושב שאביא חצי-גאולה לעולם אם אצטט חבר שאמר שמדינת-ישראל היא גיבורה אם היא יכולה להחזיק מעמד. לדעתי, זה חל גם על צה”ל... אם יאמר פרופיסור מהאוניברסיטה ששיטת-הבחירות היחסית מסוכנת לישראל יותר מנאצר זו תהיה אמירה שלילית; לפי דעתי, זה יהיה שימוש בנשק בלתי-קונבנציונאלי בוויכוח פוליטי. אך אם זה נאמר על-ידי שר-הבטחון במדינת-ישראל, יש לזה משמעות שלילית לגבי מדינת-ישראל. אני רואה סימן של בריאות לצה”ל בכך שאין הוא מושפע יתר על המידה מן ההפלגה הזאת בכבוד הצבא שעה שפעת האחרונה נשמעו דברים שהם מאכלים את ההתייחסות של הצבא לדמוקרטיה הישראלית. אפשר להגיד שוועדת החוץ והבטחון היא ועדה לכל, חוץ מ”בטחון”. אומרים שחוללה קדושת הבטחון, שדאגת הבטחון איננה דאגת כל המפלגות, שחולל כבוד צה”ל, והדברים שנאמרים מתימרים לדגול בתעודה חיונית. אם להתייחס לדברים האלה ברצינות, אם הצבא מתייחס לדברים אלה כלעדות מהימנה של הערכת מצב, מוכרחה להיות להם משמעות שלילית. הארגומנט של חבלה בבטחון מופיע אצלנו יותר מדי תכופות. הדברים האלה משבשים את הרקמות שצריך לטפח בחברה דמוקרטית בריאה. אין לי אלא לשמוח כשאני יכול להביע את הדעה שצה”ל „מחזיק מעמד”.

דבר אחרון: אני משוכנע שצה”ל יש לו זיקה איתנה מוחלטת להוראות „עשה” ו„לא תעשה” של שר-בטחון בישראל, ושל כל שר-בטחון בישראל. אני אומר זאת לא מן-השפה-ולחוץ. אף-על-פי-כן אני סבור, ואני יודע, שחבר-האנשים שעומד (וחוששני להגיד: שיעמוד) בראש צה”ל אין לו סיבה סבירה לכפד את האפקטיביות של הפיקוח האזרחי הדמוקרטי על הצבא — מפני שהפיקוח הזה רפוי, לקוי בסדריו. אני סבור שסדרי הפיקוח האזרחי הדמוקרטי על הצבא אינם תקינים ואינם יעילים כפי שהם צריכים ויכולים להיות. לא אדבר על התחום שבין ממשלה ושר-בטחון ומטכ”ל; הדברים שלי חלים על התחום הפרלמנטרי. אינני סבור שוועדת-החוץ והבטחון ממלאה את תפקידה בתחום הזה. ועדת-החוץ והבטחון של הכנסת היא הפחותה בסמכותה מכל ועדות-הכנסת האחרות.

ש. ז. אברמוב: מבחינת החוק, היא מוגדרת ביותר.

ישראל גלילי: אני מסופק. מכל-מקום אין לי ספק מהו המצב מבחינת הפרקטיקה. אני חושב, למשל, שסדרי הדיון בתקציב-הבטחון אינם מאפשרים להתחקות אחר הבעיות הראשיות של הצבא: המבנה, סדר העדיפויות וכו'. אין אפשרות להזמין עדים, לקבל חוות-דעת, ובהכרח מוגבלים חברי-הוועדה על-ידי הגשת אינפורמציה מוסמכת שהמוסרים אותה תוחמים לה את גבולה.

אם להתייחס לאישור התקציב כאל אישור מגמות ההתפתחות של הצבא וסדר העדיפויות וכיוצא בזה, אני סבור שאין החלוקה בין משרד־הבטחון והפונקציות שלו לבין הרשויות האזרחיות נכונה. נראה לי שמשרד־הבטחון עמוס פונקציות שלא מן ההכרח היה להעמיסן עליו, ובריא היה יותר לפרק את הפונקציות האלה ולקבוע להן רשות אזרחית שלא בתחום הבטחון. אני סבור שאין לנו בהירות קונסטיטוציונית בכל התחום של הסמכויות, ויש בכך גם משום אי־בהירות הפותחת פתח לכל מיני שיבושים. אני הייתי מוכן לשאול את משה שאלה: לפי חוקי־היסוד של מדינת־ישראל, מי הוא מפקד הצבא?

משה דיין: מבחינת הנהגה שהשתרש לגבי הצבא, הסמכות העליונה זה האיש שנקרא „שר־בטחון“.

ישראל גלילי: אין תיחום ברור, אפילו בשיעור שנדרש, בין סמכותו של הרמטכ״ל לבין סמכות שר־הבטחון. לדעתי, אין גם גדר ברורה בין סמכות הרמטכ״ל לבין ראש אגף־המיבצעים, והבעיה איננה של פלישת האחד אל השני, אלא זוהי בעיית האחריות של כל אחד בתחומו.

ז. אברמוב: רציתי לומר משהו בכיוון זה. אם להביא את דוגמת התחוקה של ארצות־הברית, נשיא ארצות־הברית הוא גם המפקד העליון של הצבא, והראיה: כאשר אייזנהאור חלה הכניסו אותו לבית־חולים צבאי, ממש חייב היה לשכב בבית־חולים צבאי, עד כדי כך הקפידו על מעמדו כמפקד העליון של הצבא האמריקאי.

משה סנה: לצורך מחלות הריהו איש־צבא...

ז. אברמוב: האם לנשיא שלנו יקנו סמכות מקבילה לזו של נשיא ארצות־הברית? האם זה דרוש, כדי שהוא יוכל לתת פקודה לצבא שלא על דעת הרמטכ״ל?

ישראל גלילי: דרושה כאן הבהרה לצורך ההגדרה המדויקת של תחום האחריות שכל אחד נושא בה. שמעתי באחרונה מושגים של מטה־כללי ומטה של שר־הבטחון. לא קל לעמוד על ההבהרה המדויקת של המושגים האלה. יכולה לעבור עת ארוכה ולא נידרש לדיקדוקים האלה, עד שלפתע, בסיטואציה מסוימת, נפער פתאום פער חמור. כללו של דבר, אני סבור שהסמכות — אם אנחנו נזקקים להבהרות תחומים בין אזרחים לבין צבא — הסמכות של הגורם האזרחי בעיצוב הצבא איננה יכולה להיות מוגבלת לסמכות של שר־הבטחון בלבד. בזה אינני רוצה לומר שסמכות הפיקוד או מתן ההוראה יכולה להתחלק, אבל הסמכות בעיצוב הצבא, מבנהו, מדיניותו וכיו״ב איננה יכולה להיות מוגבלת לאיש אחד. אצלנו היא לא מוגדרת ורפויה למעלה משיעור הנחוץ והבריא.

יוסף ספיר: אתה מתכוון לוויכוח פרלמנטרי או למין מועצת-בטחון?

ישראל גלילי: זאת הבעיה! אם יש בממשלה ועדת-שרים לענייני בטחון, מה הבעיות המובאות לפני ועדה זו, מה הדיווח שחייבים להביא בפניה? אני מחייב מועצת-בטחון-לאומית נוסף לוועדת-החוץ-והבטחון.

יעקב טלמון: האם אתה סבור שאי-הבהירות בעניינים האלה היא תוצאה מן העובדה שאישיות מסוימת בנתה את הצבא, הקימה, הובילה אותו עד הלום, יצרה את הצבא כרורבאט?

ישראל גלילי: לא הייתי אומר... מצד אחד, האמפיריות הזאת שנשתגרה בתחום הנדון היא טבעית ביותר; מצד שני, אין לנו דפוסים מוצקים בשטחים אחרים, וגם לא בתחום הזה. בתחום הזה נתבצרה אישיות חזקה שמתגלמת בה הסמכות. הנאמנות לדמוקרטיה מחייבת דברים מסוימים שיש להביאם לאישור הציבור. מכל מקום, אני סבור שבתחום הזה דרושים שינויים, וככל שנקדים להכניסם, כן ייטב לגופו של ענין, וגם לקראת אפשרות שנגיע למצב שהפונקציה הזאת תהיה נתונה בידי אדם שאין שרשיו וסמכותו ומעמדו כאותם של האיש הממלא עכשיו תפקיד של שר-בטחון. אני רוצה לציין שאינני סבור שהתקופה הזאת יפה לבידור הזה מפני ההחשדות והאמוציות והאינטרסים שהנושא הזה משופע בהם דווקא עכשיו.

יוסף ספיר: ביחס לוועדת-החוץ-והבטחון של הכנסת. האם אתה חושב שהרכב זה של הצבא עם אנשי הציבור — ויהיו הטובים ביותר — במסגרת הזמן שהם יכולים להקדיש לענייני חוץ ובטחון, יכול להיות גוף שיכול באמת לפקח?

ישראל גלילי: כן. בפתחת דבריו של פרופיסור טלמון הוא ייחס משקל רב לבעיה זו לרגל ההתפתחות הטכנולוגית. העיסוק בעניינים אלה אינו מתישב עם די-לנטניות של אורחים-פורחים. יש גם תחום של סודיות שהיא חובה והכרח בלתי-נמנע, אבל ברתיעה מפני חומרת הבעיה טמונה הסכנה הגדולה ביותר. בארץ כמעט לא קיים כבר הטיפוס האנושי שיש אתו ידע צבאי ואיננו איש-מדים. זה חזיון שלילי מאד לבריאותה של דמוקרטיה, כי המלחמה היא דבר רציני מדי מלמסור אותה לאנשי צבא בלבד. בייחוד עקב הזיקות של אנשי-הצבא שלנו לבעיות. אינני מציע להעניק לוועדת-החוץ-והבטחון סמכות פיקוח שיש בה התערבות בלתי-אמצעית במערכות הצבא כשהוא לעצמו. אפשר לפתור את הבעיה הזאת על-ידי מערכת פיקוח מתאימה, על-ידי הקמתה לפני ההכרעות ולא רק לצורך אמירת-אמן או שלילה שלאחר מעשה.

ש. ז. אברמוב: אולי הגיעה השעה לערוך סקר על התפקיד שוועדת-החוץ-והבטחון מילאה, או לא מילאה, בקשר לענין החשוב שהופקד בידה, כי מבחינת הקניית סמכויות אין ועדת-כנסת אשר סמכותה נקבעה בחוק בצורה ברורה שאיננה

משתמעת לשתִיפנים כמו הוועדה הזאת. אם ההרגשה הכללית היא שבנדון זה קצרה ידה של הוועדה הזאת מלמלא שליחותה במלואה, הרי זה קודם־כל לא באשמת הצבא. את הסיבה צריך למצוא בשטח אחר. אין כוח שיכול למנוע מוועדת־החוק־והבטחון לקבל חומר. ועדת־החוק־והבטחון זהו היצור אשר בפוטנציה יכול היה להיהפך לאותו גוף מפקח שגם הדמוקרטיה וגם הצבא זקוקים לו. משך 13 שנות קיומה של המדינה היה גורם שריכך את הצורך — עצם קיומה של אישיות כזאת אשר הצדיקה את חוסר הצורך וגם הרתיעה מהתערב. עם היות המדינה בגיל בר־מצוה, ייתכן שראוי היה שכל אחד מאתנו ימליץ בפני אלה שכוחם לעשות משהו לערוך בדק־בית, מבחינה קונסטיטוציונית, לגבי יעילות הפיקוח הפרלמנטרי.

ש מ ו א ל א י י ז נ ש ט ט : חילוקי־דעות עקרוניים לא היו, כמדומני, סביב השולחן הזה. דומני שמסתמנת כאן הסכמה, גם בדבריו של ספיר וגם בדברי מר גלילי, שבמידה שקיימת סכנה של התערבות הצבא בישראל בתחומים לא־לו היא נתונה יותר מצד אזרחי מאשר מצד צבאי. אין זה כיום ענין משרדי גרידא. אני חולק על אחת מנקודות־הפתיחה של חברי טלמון. הוא הדגיש שהבעיה של היחס שבין הצבא והדמוקרטיה עולה במיוחד בתנאים של מיליטריזם, כי סכנה בטחונית בארץ מעלה את הבעיה הזאת. אבל אפשר לתת הרבה דוגמאות גם בהיסטוריה שהבעיה הזאת עלתה בלי שום קשר לדברים אלה. הדוגמאות שהובאו כאן אינן מביאות בחשבון ארצות כמו פקיסתן, בורמה, סודאן, ששם לא היו שום בעיות בטחוניות ושם גם לא היתה דמוקרטיה. לא הבחינו בין הבעיה הכללית של יחס בין שלטון אזרחי וצבאי ובין הבעיה הספציפית שהיא חלק ממנה. הבעיה הזאת יכולה לעמוד גם בשלטונות לא־דמוקרטיים. קיימת הבעיה בסודאן, למשל, מסיבות שלא כדאי להיכנס אליהן כרגע; בצורה אחרת: באמריקה הלא־טינית. בעיות מקומו של הצבא בגלל ההתפתחות הטכנולוגית, כפי שהועלו כאן, שונות מן המיליטריזם המסורתי. אחת הסיבות להשתלטות הצבא היא: שהצבא הוא הגוף האזרחי היחידי שהינו יעיל. מה עושה הצבא בפקיסתן? — הוא מכשיר מנגנוני. כאן, גם כאשר מדברים על הבעיות החמורות ביותר, טיב הפיקוח הנובע מן הטכנולוגיה המודרנית, הרי הבעיה היא לא כל־כך של צבא כי אם של סוג מסוים של מדע טכני שיש עמו גם ידע צבאי. הצבא כולל יותר מכוח מקצועי סתם. לכן זה מחזק אותי בדעתי שמצטייר כאן מצב שמקור הבעיה הוא יותר מהצד האזרחי מאשר מהצד הצבאי. הצורה המיליטריסטית נוסח פרוסיה היא לא הסכנה המכרעת, למעשה. אצלנו קיימת הבעיה המיוחדת של המצב הבטחוני, וגם היא במידה די גדולה עולה כבעיה מהצד של השימוש האזרחי בסיסמאות צבאיות מאשר מהצד של הצבא. כי עד כמה שאני מכיר את ההתפתחות של צה"ל, היתה פעם תקופה שבצה"ל צמחה אידיאולוגיה לא מיליטריסטית אלא אידיאולוגיה שאני ראיתי בה סכנה של פלישת הצבא לתחומים לא־לו — כאשר בזמנו דובר על כך שהצבא יילך למעפרות וישתול עגבניות, כדי לפתור את הבעיות האזרחיות. בינתיים יש שינוי לטובה בצה"ל. צה"ל

עושה דברים הקשורים בחינוך ובקליטת עליה. הוא מכניס מומנטים אורחיים לתוכו ואיננו פולש לתחומים אורחיים.

עוד סכנה אחת שהעלה ישראל גלילי. בזמנו היה רושם שלמעשה משרד־הבטחון אינו אלא מחלקת־כספים של צה"ל. היום איש לא יחשוד שמשרד־הבטחון הוא רק זה. אם קיימת בכל־זאת בעיה, הריהי מתבטאת בכך שיש תחומים שמשרד־הבטחון מטפל בהם ושגם רשות אורחית יכולה לטפל בהם, ומוטב היה לו היה כן, כי על רשות אורחית יש יותר פיקוח. הדברים קשורים בידע, ואלה אותם הדברים הטכנו־לוגיים שהצד הצבאי־הספציפי איננו דומיננטי בהם כל־כך. יש בעיות בצה"ל, כגון הבעיה של התחלופיות הגדולה בצבא־הקבע. עצם העובדה שקיימת תחלופיות ונטייה לתחלופיות, ועצם העובדה שקריירה צבאית איננה מצטיירת כבלעדית, היא בעיה, מבחינת הדימוי הפנימי של צה"ל, מבחינת השתרשותו, מבחינת משקלו הגדול של חיל־המילואים ועוד.

בצה"ל, כמו בכל צבא, יש גילויים שליליים שהוזכרו על־ידי גלילי. אלה דברים רעים שיש להילחם בהם, אבל הם אינם מיוחדים לצה"ל. צריך לשרש אותם. אין להפקיעם מתחומה של ביקורת. אם מתפרסמים מכתבים מטופשים למערכת, אני יכול לתאר לעצמי שגם בצה"ל מישוהו חושב כך. לעומת זאת קיימות בעיות של הצד האזרחי המתחלקות לשני צדדים. יש להבדיל כאן בין שלושה סוגי בעיות, שהם קשורים אבל אינם זהים זה עם זה. חלק גדול מאד מזה הן הבעיות הפורמליות של הפיקוח. הרשו לי להגיד לכם, חברי־הכנסת, אם המצב בוועדת־החקוּו־הבטחון הוא כפי שתואר כאן, הרי אתם אשמים. אינכם יכולים להטיל את האשמה על מישוהו. כל מפלגה צריכה לחנך חלק מאנשיה שיתמחו בדברים אלה, ובוה היא תמלא את הפונקציה שלה.

אחד הדברים המיסטיים שנוהגים לומר הוא שבגלל „הידע הטכני“ הדרוש היום אין מקום לפיקוח „בלתי־מקצועי“ נרחב ולכן כל בקורת רק מרחיקה את הידע הזה. הדברים ממילא סופם שהם מגיעים לבקורת, חלק לא קטן מהדברים אינם מצריכים אדם שצריך להבין בטכניקה; אדם אינו מוכרח להיות הטכנולוג הגדול ביותר, הוא צריך להיות מצוי בדבר המדובר. אם זהו המצב, המפלגות צריכות לכוון את אנשיהן.

הערת־אגב: האם יש צורך במועצת־בטחון? עד כמה שדעתי משגת, זהו דבר לא רצוי. הסיבה לזה היא: מועצת־בטחון אפקטיבית קיימת יותר במשטרים נשיאותיים מאשר במשטרים פרלמנטריים. בארה"ב יש מועצת־בטחון. אם זה צריך לבוא ולהבטיח את הפיקוח, הרי זה לא־כלום. ויש עוד סיבה לכך שהדבר אינו רצוי: אחד הדברים החשובים למשטר דמוקרטי תקין הוא האמונה ביעילות הפיקוח הפרלמנטרי, ואם יש ועדה פרלמנטרית שתפקידה לפקח, אז היא צריכה לעשות זאת, ופיצול הפיקוח איננו לטובת הפיקוח. אינני רואה שיש מועצות מפקחות בשטחים אחרים. אנחנו עלולים להיתפס לאמצעים שלא יגבירו את משטרנו הפרלמנטרי.

בעיה אחרת נסתמנה מתוך דבריו של חה"כ אברמוב. האם מתוך איזו שהיא נקיעה או סלידה מהמפלגות יכולה לבוא איזו היאחות דווקא בצבא. בבחינת הסמל של יעילות או משה אחר. להלכה, זה כך; למעשה — אינני רואה את זה. במידה שקיימת אפאטיה ציבורית היא מחלישה את הדמוקרטיה, וזה יכול להזמין גם את הצבא. אינני רוצה לזלזל בקיומה של אפאטיה כזאת. דווקא בזמן האחרון הראו גם שיש אפשרויות של חוסר-אפאטיה ושלא כל הדברים האלה הם רק מסגרות המשתקות אפשרות-פעולה של האזרח, ולכן מבחינה זאת אני קצת יותר אופטימי. עם זאת, התנאים החברתיים לדמוקרטיה שלנו, העירנות הציבורית והאמון בדמוקרטיה, ההזדהות הבלעדית עם צורת-משטר זאת, אינם מבוססים במידה מספקת עד שנוכל להגיד שהם מובטחים בטחון גמור. אנחנו מצווים על עירנות מתמדת כדי לעמוד בפני זה.

יש עוד ענין אחד, גם אם יש אצלנו אפאטיה במפלגות ויש הרגשה של חוסר-אונים וחוסר-יכולת, וגם כשישנה הסכנה הגדולה של הרגשת חוסר-אונים כנגד המנגנון, הרי דבר אחד שבו היתה יכולה להיות סכנה לא דבק כלי-כך בשלטון האזרחי שלנו, וזו התחושה של חוסר יעילות גמור. תחושה של חוסר-אונים היא סכנה לביסוסו של המשטר הדמוקרטי. הבעיות הן בתחום הפיקוח הפורמלי בתחום האזרחי, בתחום של נסיונות — בידועים או שלא בידועים — של איזו מונופוליה של הפיקוח על ענייני הבטחון בידי איש או קבוצה אזרחית אחת, ובתנאים העמוקים יותר — מבחינת השתרשות בלתי-מספקת של משטר דמוקרטי בישראל. ולכן נדמה לי שה"אונס" של הפעולה והעירנות חל הרבה יותר על הצד האזרחי מאשר על הצבאי.

משה דיין: נאמר עלי-ידי גלילי שהתקופה הזאת לא יפה לבירור. ייתכן שכך. אבל מצד שני הבירור הזה יפה לתקופה. ואני שמח לבירור זה. אילו היה צריך להוכיח שהמצב תקין, הוויכוח הזה יכול היה להדגים זאת בצורה בולטת ביותר. בפועל, כמעט כל המשתתפים הסתובבו סחור-סחור ועסקו בשאלות צדדיות ובדוגמאות צדדיות, כי לגופו של דבר אין ויכוח. כמובן, ישנה אפשרות פוטנציאלית של פלישת הצבא לתחומים שאינם שלו, שהרי ישנו צבא ויש מדינה; יש משטר דמוקרטי, ואפשר כמובן לומר שגדוד טנקים יכול לכבוש את הפנסת. השאלה בפועל היא אם אנחנו רואים במשטר הדמוקרטי בישראל, ובצבא הזה כיום בישראל, איזה שהם סימנים של פגיעת הצבא במשטר הדמוקרטי, ולו גם של "ליחוד בקצוות הדמוקרטיה". סנה עסק בעיקר בשאלת המדיניות. במידה שנתן דוגמאות מן הצבא, אחזור אליהן אחר-כך. גלילי נגע בשאלות קונסטרוקטיוניות, וספיר הפליג בדבריו ואמר שעלול להיות מצב בו המפלגה שהתרגלה לשלטון, והשלטון נשמט מידה, תיעזר בצבא כדי לשמור על שלטונה. אם אני מנחש נכון לגבי זהות המפלגה, וגם אם לרגע נניח שהשלטון הולך ונשמט מידי מפלגה זו, אני צריך לאמץ את כל כוח הדמיון כדי לחפש איפה ואיך יכולה המפלגה להיעזר בכוח כזה. האמנם יש אחיזה לכך במציאות שלנו?

בשאלות שהעלו דיברו לא על פלישתו של הצבא לחיים האזרחיים הדמוקרטיים, אלא על שימוש האזרחים בצבא ואפשרות ניצול שמו לשם צנזורה בעניינים שאינם צבאיים, למשל, והיעדר מוסדות המפקחים על כך. אך גם בענין זה, במידה שניתנו פה דוגמאות או הסברים, צוין רק כי קיימת אפשרות כזו, אך לא נשמעה שום דוגמה של שימוש כזה בפועל. לא היו מקרים שפתוצאה מהיעדר פיקוח פלשו גופים אזרחיים למסגרת הצבא והשתמשו בו לרעה. נניח לרגע שאין קונסטיטוציה מספקת. אין מפקד לצבא במסגרת הצבאית. יש רמטכ"ל, שהוא ראש-המטה בלבד (בארצות-הברית הוא יושב-ראש המטות המאוחדים וכפוף לנשיא, שהוא המפקד של הצבא). נניח שהיו מציינים 77 ליקויים קונסטיטוציוניים — דווקא העובדה שישנם הרבה פערים קונסטיטוציוניים, ובו בזמן בפועל אי-אפשר לומר שבגלל אי-בהירות בקונסטיטוציה היה שימוש לרעה, מעידה שהשאלה היא יותר תיאורטית מאשר מעשית. אני מציע לא לבנות יותר מדי על הגדרות מדויקות. הלא גם כאשר יהיו כל הסייגים הקונסטיטוציוניים, לא נהיה פטורים מהענין לגופו. יכול להיות מצב שישנם פגמים פה ושם והדברים מתנהלים בכל-זאת כהלכה, ולהפך — שהקונסטיטוציה בסדר אך החיים במדינה לא. במידה שישנו מצב שיש חסרים קונסטיטוציוניים — ואני מכיר בליקוי שבמצב זה — זה ליקוי פאסיבי ולא אקטיבי. ישנה דמות מרכזית, בן-גוריון, ראש-ממשלה ושר-בטחון; אני מקבל את ההגדרה שמצד אחד, מבחינת הציבור, הוא בעל אוטוריטה, ומצד שני, מבחינתו הוא, בוודאי היה מסתייג לו רצו לפלוש יותר מדי לענייני הבטחון ולתחום טיפולו. נניח שההגדרה הזאת נכונה, השאלה היא אם כתוצאה ממצב זה היה שימוש לרעה מצדו? אמרו שוועדת-החוקר-בטחון לא מדווחת ואיננה מפקחת. נניח שההנחה הזאת נכונה, השאלה היא אם נוצל מצב זה לרעה. האם נעשו פעולות ששלטונות הבטחון לא היו מרשים לעצמם לעשותן לו ידעו שוועדת-החוקר-בטחון מחמירה יותר בדיווח ופיקוח. בענין מיבצע סיני, השתמשו כאן בנימוק שלא כל חברי הממשלה ידעו על כך. והשאלה היא האם זה מה שאיפשר את מיבצע סיני, ולו כל חברי הממשלה ידעו על כך, היה המיבצע נמנע? לא רק שהצבא לא פולש לתוך הרשות האזרחית, אלא גם אם זה נכון שהרשות האזרחית לא מפקחת, ויש מצב פאסיבי, נאמר, לא תקין, גם במצב זה אין בכך שימוש לרעה. אם אמנם אין קונסטיטוציה מפקחת, הרי אדרבה ואדרבה, זו כנראה דמוקרטיה כל-כך טובה שאפילו בהיעדר פיקוח איש לא מתפרץ ומנצל זאת...

יוסף ספיר: אין להתעלם מן הדומיננטיות של אישיות מיוחדת-במינה בריכוז של מדיניות-החוקר-הבטחון. לא מקרה הוא שעירונות בשאלות מסוימות בציבור מתחילה בשעה שיש התרופפות מסוימת של הדומיננטיות של האישיות הזאת. הבעיה שאנחנו מעוררים איננה יכולה להיות צמודה לשנות 1948—1960. אנחנו צריכים לחשוב מה יהיה בעוד 10 שנים.

משה דיין: השאלה היא האם המצב בישראל ב-1961 הוא תקין? תשובתי

חיובית. אילו הנושא הערב לא היה זה של צבא ודמוקרטיה, אלא היה: המשטר בישראל, אז היינו צריכים לבחון אם ועדת-החקר-ובטחון ממלאה את תפקידה או לא. או אם ישנה פעילות כללית ובקורת ציבורית בכלל בענייני הכלכלה וכדומה. יכולה להיות בקורת גם על ועדת-הכלכלה ועל תיכנון המשק, על המידה שבה כל המשרדים קשורים ותלויים במשרד-האוצר, ואפשר היה לשאול האם יש לנו תיכנון כלכלי מרכזי? האם במשך השנה, אחרי אישור התקציב, לא משנה ועדת-הכספים תקציביהם של משרדים שונים במיליוני לירות?

יוסף ספיר: בשטח הבטחון קורה שבא שר אל ועדת-הכספים ומבקש לתקן את תקציבו, דבר זה אינו קורה בוועדת-החקר-והבטחון.

משה דיין: אילו דנו על המשטר בארץ, הייתי יכול להעלות בעיות הנוגעות למשרדים שונים, והיינו בוודאי שומעים הרבה דברים, על תיכנון כלכלי, ועל שינויים בתקציב, וניהול עניינים בצורה שונה ממה שהחליטה הממשלה בתחילת השנה. אבל גם כאשר הפרצות קיימות, בדיון זה אני מציין כי גם כאשר אין פיקוח אזרחי על שר-בטחון, אין טענות שהוא השתמש לרעה במצב, בגלל היעדר הפיקוח, לטובתו או לענייניו או למדיניות שלו. היעדר פיקוח זו הוא תוצאה של המצב בישראל בשנת 1961 בכל השטחים. השאלה היא, אם טוענים שמנצלים את הצנזורה, למשל, לטובת מפלגה או איש, או אומרים שהצנזורה כשלעצמה היא חמורה או טפשית או מיותרת.

ש. ז. אברמוב: הצנזורה זה דבר רצוי. במידה שיש צורך בה, צריך להשתמש בזה בצורה כזאת שלא תנוצל אלא למטרות בטחוניות מובהקות. מבחינה זו היו כמה סטיות, אף כי הסטיות לא הגיעו עד כדי סתירת התיוזה הכללית.

משה דיין: אילו היו מביאים כאן דוגמה של שימוש-לרעה על-ידי הצנזורה, הייתי יכול להביע דעתי על כך. אבל ממה שנאמר עד כה, לא הוכח שימוש-לרעה בצנזורה. אינני מקבל את הנוסחה של „עד כה“. להפך: יכול להיות שמושם כן אין פיקוח — משום שהדברים בכללם בסדר, ולו לא היה כן הוצר הפיקוח. בדוגמאות שניתנו כאן חסר קנה-מידה של ריאליזם. אנחנו צריכים לראות את הדברים בקנה-מידה של החיים ולא באמת-מידה של בית-מרקחת. נאמר על-ידי סנה שחינוך לצבאיות הוא רע. האם ההנחה היא שבארץ כיום יש פולחן צבאיות? אין בארץ שאיפה להתגייס לצבא ולהתהדר במדים. אם יש מוקד שאליו הנוער נמשך, הרי זה לפקידות הגבוהה ולמשכורות הטובות. אני חושב שיש יחס חיובי לצבא, ואין בזה פסול. אינני חושב שיש פולחן לצבאיות. לגופו של דבר, לא בתאוריה, אלא למעשה, היום בארץ, לאן נמשך הנוער ללכת? לצבא? מבחינה זו אינני מקבל מה שאמר פרופ' טלמון בתחילת דבריו, שצרכי הבטחון שלנו, בגלל היעדר השלום עם השכנים, הם גורם דומיננטי המביא לפתח חטאת. יש מצב

אובייקטיבי של היעדר שלום כזה, אך במשך השנים האחרונות הוא איננו מתבטא בחיי יוסיים. הבעיה קיימת בתקציב, במדיניות. אני חושב שהיא כמעט ולא מורגשת אצל נערים בגיל 16 בעת שהם הולכים לבית-הספר.

פרופ' טלמון פיתח תיאוריה על אודות תהליכים המתהווים במדינה שנמצאת במצב של התגוננות. לעובדה שאנחנו שייכים ל"מדינות המתגוננות", בקלסיפיקציה הזאת, אין ביטוי בחיינו עכשיו. נכון שאם במצרים מקבלים מיגים 19 במקום מיג 17 זה גורם בטחוני חמור; אבל מבחינת "רחוב דיזנגוף" אין לכך השפעה. היעדר השלום אינו משפיע ואינו מעצב את חיינו בארץ בכיוון האנטי-דמוקרטי שעל אודותיו פיתח פרופ' טלמון את התיאוריה שלו.

עלינו לשאול את עצמנו באיזו מידה אנשי-צבא בארצות דמוקרטיות מביעים דעות בעניינים פוליטיים. האם פחות, או יותר, מאשר בארץ? נוסף על ההנחה שעל הקצינים להיזהר מלהביע את דעתם בעניינים פוליטיים, מפני שיש לדבריהם השפעה מכרעת על פיקודיהם, צריך לבחון ולהשוות עם דברי קצינים במדינות דמוקרטיות אחרות. האם עברנו אותן או לא, בתחום זה? לדעתי, אין כל השוואה בין מה שמרשה לעצמו לומר קצין בצרפת או באנגליה, או בארצות אחרות, לבין מה שנהוג אצלנו. יש ויש להבדיל, כמובן, בין אמירה לבין פקודה. מה, בעצם, אנחנו רוצים מהקצינים שלנו? שלא יביעו דעות? אבל הקצין הרי גם יושב בחדר-האוכל ומביע דעותיו בענייני-דיומא? נאסור עליו זאת? אי-אפשר לדרוש ממנו שלא יחווה דעתו, כי הדבר איננו מתקבל על הדעת. למעשה הרי אנחנו רוצים שהוא יחנך את אנשיו לדברים של "עשה" ו"להיב אותם וישוחח אתם ויסביר להם את החומרה שבמצבנו. אי-אפשר לדרוש ממנו כל זאת ויחד עם זאת לגזור עליו שתיתק. כמובן, עליו לדעת את גבול סמכותו, ולהבחין בין אמירת-דעה ומתן-פקודה.

גם בנאמנות למילוי פקודות כלשונו וכרוחן חייבים אנו להיות ריאליסטיים. בכל חזית, כשמכריזים על שביתת-נשק, מרחיקים את הצבאות מספר קילומטרים מהגבול כדי להיות בטוחים יותר בהפסקת-האש. כל מפקד-צבא נבון יודע שכאשר הוא איננו רוצה בתקריות על הגבול עליו לא רק לסמוך על הוראות הפסקת-האש שנתן לחייליו אלא עליו גם להרחיק את הסיוורים מן הגבול. אינני ממליץ על חוסר-משמעת, אבל הרי עוסקים באנשים חיים, בעלי אופי שונה. זה חלק מהחיים. מקרים כאלה כפי שצוינו בצה"ל אינם חריגה של הצבא מסמכות הפיקוד האזרחי אלא המירווח ההכרחי, הטבעי, שבין הוראות לביצוע. בין הדרג העליון לחייל בשדה.

בשטח החינוך, אם נחזור לאותה דוגמה שנתן גלילי, עם יצחק שדה, לדעתי צדק יצחק שדה כאשר העניש את המפקד, אך לא כאשר העניש את החייל. אני נגד ענשים טפשיים, אך אין לומר שאנחנו תובעים מן הענשים שיתמרדו על כגון דא. אפשר להגיד שכל עונש הוא טפשי במידת-מה. כאשר בני הלך לצבא וידעתי את הנוהלים בצה"ל במחנה האמונים, אמרתי לו: אתה עלול להיפגש במפקד קשות. אם אין בפקודתו משהו מיוחד נגד מצפונך, או שיש בו בזיון, עשה מה שאומרים לך. מי שאחראי לצבא חייב להשתדל לתקן את השגיאות. יש מצב בצה"ל שהדרגים

של מפקדים שאינם קצינים נופלים לעתים ממגויסי החובה, שהם, נאמר, בוגרי גימנסיות. ואז יקרה שדווקא דרג זה של מפקדים נותן ביטוי ל"עליונות" על-ידי פקודות טפשיות. אך זה איננו משום שהצבא איננו דמוקרטי. זו תוצאה של מצב אובייקטיבי שיש להתאזר בריאליזם ולהבינו, להבין את סיבותיו ולהשתדל לתקנו, אך לא לטעות בו. נדמה לי שבמידה ויש טענות ביחס לחריגת הצבא מן המותר, הן ברובן תוצאה מחוסר קנה-מידה ריאליסטי.

ש מ ו א ל א י י ז נ ש ט ט : מה בקשר לטענה שנשמעה כאן, שמשרד-הבטחון חורג ועושה דברים שרשות אזרחית יכלה לעשות ביתר-פיקוח?

מ ש ה ד י י ן : שלוש הדוגמאות אינן נכונות. הצבא משמש היום סמל ודוגמה של יעילות, אבל בעיקר בלחיימה ולא במוסדות המשקיים האזרחיים שלו. הדוגמאות שהובאו כאן מן העבר לא היו מגמות של הצבא לכלול בתוכו נושאים אזרחיים, אלא מקרים שבהם פנו לצבא והצבא נענה ועשה זאת תוך "חריגה" מתפקידיו, ואני לא הייתי פוסל את העזרה שהגיש הצבא למעברות. לא הייתי פוסל זאת גם היום, לו היתה באה עליה גדולה, ולצבא היו האמצעים הדרושים, כחיל-הרפואה ועוד. מדוע שהצבא לא יעשה זאת? חשבתי אפילו על כך אם אין מקום לבחון איחוד "אל-על" וחיל-האוויר. ולהיפך, אינני יודע אם אין מקום לכך שחיל-הרפואה לא ייפלט במשרד-הבריאות. אינני מקבל את כל הגישה הזאת של "חריגה ממסגרת". במדינה כלי-כך קטנה כשלנו צריך להשתדל למנוע כפילות-פעולה בין מסגרות צבאיות ואזרחיות ולנצל כל אחת ככל האפשר — גם אם יש בכך "חריגה". ביחס לזיקה בין משרד-הבטחון והצבא, אני מסופק אם מישוה רואה במשרד-הבטחון את הרשות האזרחית המפקחת על הצבא.

י ש ר א ל ג ל י ל י : אינני מקבל את הסיכום של משה כמכליל גם את חוות-דעתי לגבי תקינותו של המצב הקיים. לא טרחתי לבסס את דברי בדוגמאות, כי חשבתי שהשיחה הזאת חורגת מהתחום הזה. מראש ניתן לשיחה הזאת אופי של בחינת הפרצות בדמוקרטיה. לא במקרה אמרתי בראשית דברי שלא רצוי להיזקק לאור שהושלך על כמה תופעות לרגל ההתרגשות האחרונה, אם כי אין להפריד את הדיאגנוזה של המצב הקיים מן ההתרחסות הזאת.

כמה הערות :

אני חושב שיש עצמאות מופלגת ובלתי-מוצדקת של משרד-הבטחון מבחינה פונקציונאלית. יש ריכוז-כוח מוגזם, של כוח-אדם, של מימון, של שליטה במקרה, שאין הצדקה עיונית בריכוזו בתחום הזה. הערתי שיש היעדר בקורת ציבורית בבעיות הצבא בתחום שאיננו אסור בגילוי. יש תחום שאיננו אסור בגילוי, ואף-על-פי-כן יש איזו ריזיגנאציה מן הטיפול בו, למרות שחשיבותו הפוליטית, החינוכית, הכספית עולה לאין שיעור על חשיבות העיסוק שזוכים לו תחומים אחרים של חיינו.

אני סבור, למשל, שהתחום שאני ציינתי, של שימוש־לרעה בסמכות של מפקד ב„שבירת“ החייל, מקרי השפלה וכיו"ב, אילו היה המטכ"ל מסתייע בבקרתו של הציבור בביעור תופעות כאלו, זה היה עוזר. לרגל מקרה מסוים היתה רשימה של „חגי“ ב„למרחב“ שהיתה לה השפעה פנטסטית על הצבא, וההשפעה באה מעצם העובדה שהדבר נדון בציבור בגלוי.

לא נקבע עמדה לגבי הצדדים הלוחמים ב„פרשה“, אלא נעשה תמצית של ההערות שפל צד מעיר. והנה, בתקופה מסוימת תצטייר לנו תמונה שעצם העובדה שאנשים חירפו נפשם ואין לדעת מי נתן להם את ההוראה; כאשר ראש־הממשלה קובע שהיה מצב של אכזבה, של אי־אמון, שהממשלה לא ידעה, הרי אלו הן התרחשויות פנטסטיות, זוהי קרינה נוראה. אבל נראה לי שצדקו רוב המשתתפים, בכוונם את הזרקור לא אל הסכנות המפציעות מתוך המערכת הצבאית אלא אל התקלות הקיימות במערכת האזרחית הדמוקרטית.

משה סנה: לי נראה שהדיון שלנו סבל מזה שניתנה יותר תשובה על שאלה שלא הוצגה — האם הצבא הוא סכנה לדמוקרטיה? — ולא זאת היתה השאלה. השאלה היתה: מערכת היחסים בין הצבא ובין שלטון הדמוקרטיה, ואיך יחס זה משתקף בישראל. מקור הסכנה, לדעתי, הוא בריכוז־יתר של שלטון בידי יחיד שטיפח בצמרת הצבא נאמנות אישית אליו העולה על הנאמנות למוסדות הנבחרים, וממילא לדמוקרטיה. יש תופעה בישראל, ובארצות רבות, של דמוקרטיה למראית־עין. בישראל הדבר הזה משתקף גם בזה שיש „טעמי בטחון“ מקודשים, המנוצלים לרעה באופן קבוע ומתמיד. זו פלישה של הסמכות הצבאית לתחומים מדיניים פנימיים כגון: הממשל הצבאי, הצנזורה הצבאית, שירות־הבטחון החשאי (ש.ב.) וכו'. וזה אחד האספקטים של הבעיה: צבא ושלטון דמוקרטיה — כי זה משבש את הדמוקרטיה ומסכן את קיומה.

יעקב טלמון: אתה מדבר כמעט כמו ליברל מן האסכולה הישנה!

משה סנה: אני רוצה לענות על כך: אני דיברתי על בסיס המציאות הישראלית הקיימת. חיויתי את הדעות שלי, מה צריכים להיות סדרי השלטון אצלנו, מתוך הנחה שאנחנו חיים במשטר הקיים כיום במדינת־ישראל. הדעות האלו אינן סותרות את העובדה שאני יכול לשאוף ולחזור למשטר אחר שנראה לי יותר מעולה ויותר משובת, שבו גם הזהות בין הצבא והעם היא מובטחת. כל מה שאמרתי, אמרתי במסגרת המציאות הקיימת בישראל.

משה דיין: אם הבינותי נכון, סנה אמר שהמצב הנוכחי הוא שצמרת הצבא נאמנה לאיש אחד יותר מאשר לדמוקרטיה.

משה סנה: אמרתי שהוא טיפח נאמנות אליו יותר מאשר לדמוקרטיה...

יעקב טלמון: התרשמתי מחוש־המידה והריאליזם שגילה דיין. אבל עובדה היא שהציבור הוחרד ושמפי רבים מאד אתה שומע את השאלה אם אמנם מחוסנים אנו מפני הסכנות שעליהן דובר הערב. עובדה היא שעל אף הרגשתם הסובייקטיבית של דיין ואנשים כמוהו, אותו הבטחון המוחלט שבטח האזרח בחירותו וביציבות הממשל הדמוקרטי־הפרלמנטרי עוד אתמול אמנם התערער. על אנשי־הצבא אינו רובץ משא של הטא קדמון יותר כבד מאשר על אזרחים. ודאי קציני צה"ל רובם־ ככולם מיצגים חומר אנושי המופלא בסגולותיו הטכניות, האינטלקטואליות והמור־ סריות. אך קיים מצב אובייקטיבי הטומן בתוכו הגיון מסוים. יתר על כן, כל הדברים בעולם נתונים בתהליך של קילקול, הסתאבות וגיוון — מוסדות, בני־ אדם, ואף צבא. מה אמצעי התגוננות נגד ההתפתחויות האלו במדינת־ישראל?

סדרים מוסדיים בלבד לא יספיקו. כאשר מדינות דרום־אמריקה קיבלו את עצמאותן הן העתיקו את החוקה של ארצות־הברית, ומה זה עזר להן? כאשר אין כוחות־חיים, כשאין מנטאליות מתאימה, אז הדברים הכתובים על הנייר, או הסדרים המנגנוניים, הם כקליפת־השום. יש צורך ביציבות מוסרית, בעצבים חזקים, שהם תוצאה של חינוך ממושך ומסורת עמוקה מאד. הערכים האלה אינם קיימים עדיין במדינתנו. ברם, הערב התברר לנו שחסרים אנו גם סדרים מוסדיים וחוקים תקינים שיש בהם כדי לשמש בלם ומחסום. וכאן אני מבקש להתייחס לדברי גלילי. אם את המערך המפלגתי „ירשנו“ מהמציאות הטרומ־מדינית, את הצבא ירשנו מה„הגנה“. בימים ההם של מחתרת או מחתרת־למחצה, על־כל־פנים של תנאים של צבא פרטיזוני, העניינים היו מוכרחים להסתדר, והסתדרו, ללא דיקדוק־עניויות יתירים של חקיקה, הגדרת סמכויות, צימצום ואיוון סמכויות, פיקוח ציבורי. במשך שלוש־עשרה שנה עמדה בראש הצבא אישיות בעלת אוטוריטה עצומה, שהיתה בעיני הקהל ערובה לסדר טוב ונאמנות, ואנשים נרתעו מלשאול שאלות ומלבקר. בחדשים האחרונים התחילו להתגלות בקיעים, אשר הופכים לפרצות. מסתבר שהדפוסים שירשנו, או הסדרים האמפיריים מיד־לפה שקנו לעצמם אופי של סדר־קבע, ואשר אנו ירשנו אותם מהמציאות בעבר, אינם הולמים עוד את הסיטואציה הישראלית. מתי נוצרת סיטואציה מהפכנית? כאשר התוכן הריאלי החברתי והמדיני מבקיע את הדפוסים הרשמיים ואת ההגדרות המשפטיות, כאשר השלט אינו הולם עוד את התוך. אם הדיון שלנו ישמש דרבן לרביזיה, אות לעריכת בדק־בית, הרי יהיה שכר לסימפוזיון הזה.

משה סנה: מה שנחוץ הוא בדק בעל־הבית!

שמואל אייזנשטט: אני רוצה להתייחס לחלק מן הסיכום של דיין, שיש בו הרבה מן הריאליזם. נניח שאותם הפגמים אמנם קיימים — האם מכיון שלא השתמשו בהם לרעה, המצב הוא תקין?

משה דיין: לא אמרתי זאת לגבי המצב הקונסטרוציונלי. עניתי רק על השאלה

האם הצבא פלש לדמוקרטיה, או אם המוסדות הממונים על הבטחון השתמשו לרעה בפגמים הקונסטיטיוטיביים, על שני הדברים האלה דיברתי. לא הבעתי דעה על עצם השאלה האם ועדת-החוקר-הבטחון, למשל, מפקחת או לא מפקחת מספיק.

שמואל אייזנשטט: לא היה שימוש-לרעה, אבל מתוך זה אין לבוא ולומר שלא נעשו כל מיני דברים שלגופו של ענין, וגם בתור תקדים אמפירי, אין בהם משום תקדים רע. „חובת ההוכחה“ היא על זה שמחזיק בשלטון, כאשר נוצר מצב אובייקטיבי שבו לא יכולה להיות אינפורמציה, „חובת ההוכחה“ היא על הצד השני. נניח, למשל, שחלק לא מבוטל של ענייני הצנזורה מקורם בטיפשות וחוסר שיקול-דעת ושאינן מגמה פוליטית שרירותית. אני מסכים לדבר אחד יסודי, אינני בטוח אם תחושת החרדה היא כה קיצונית, אבל קיימת הבעיה שבין אם היא קיצונית או לא, עלינו לסתור את כל הפרצות שאפשר. חובתו של השלטון האזרחי לעשות את זה. חובה על האזרחים, בכל הדרכים הלגיטימיות, להתריע על זה. ואלה שבידיהם הכוח הפורמלי — צריכים לבצע את זה.

ש. ז. אברמוב: ארשה לעצמי לסכם ולומר כי, לדעתי, הצבא כפי שהוא כיום הוא נאמן לדמוקרטיה ואין יסוד, כיום, לחשוש לפלישות מצדו לתחומים בלתי-לגיטימיים. במבנהו, במסורתו, הוא צבא דמוקרטי. יש לשבח את הצבא שגם אם מקורו במחתרת הרי לא הצמיח, בדרך-כלל, את אותן תופעות שליליות המתלוות לארגונים שמקורם במחתרת. כולנו יכולים להתברך בזה שהצבא שלנו ניצל מהתופעות השליליות הללו.

אני חושב שכולנו מרגישים בזה שלטובתו של הצבא ולמען שמירת צביון דמוקרטי של חברתנו הגיעה השעה, אחרי שלוש-עשרה שנות קיומה של המדינה, שנקבע דפוסים יותר מקודשים לגבי פיקוח השלטונות הדמוקרטיים האזרחיים על כל מערכת-הבטחון שלנו. בסופו של דבר, אני חושב שכולנו היינו תמימי-דעים בכך שדמוקרטיה שהיא בעלת תוכן, שהיא ערה ויש בה מידה רבה של חיוניות וספונטאניות, חברה שיש בה כל אלה אין לה מה לחשוש מצבא שיש לו אותו התפקיד שהזכיר הפרופיסור טלמן. בתחום זה קיימת, בראש-דוראשונה, לא בעיה של צבא, אלא בעית חיוניותה של דמוקרטיה, החייבת לשלם יום-יום בעירנותה את מחיר החופש.